

Murat Güvenç ile İstanbul'un Son Yüzyılı Üzerine

Prof. Dr. Murat Güvenç İstanbul'da Saint Joseph Lisesi'nden mezun oldu. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde lisans ve yüksek lisans eğitimini tamamladı. Belçika'da Louvain Katolik Üniversitesi Şehir ve Bölge Programlama-Planlama Bölümü'nde başladığı doktora eğitimini ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde bitirdi. Uzun yıllar görev yaptığı ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden 2005 yılında ayrılarak İstanbul Bilgi Üniversitesi Mimari Tasarım Yüksek Lisans programına katıldı. Santralİstanbul'daki İstanbul 1910-2010 sergisinin ardından, bu programdan ayrılarak İstanbul Şehir Üniversitesi'nde Şehir Araştırmaları Merkezi'ne kurucu-yönetici olarak atandı. Halen İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesidir. Aynı zamanda Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanlığını yürütmektedir.

Güvenç'in temel uzmanlık alanı şehir sosyolojisi, şehir coğrafyası, demografya, göç sosyolojisi, Türkiye seçim coğrafyası, İstanbul ve yakın alanlardır. Tarih Vakfı Yayınları'ndan çıkan (Oğuz Işık'la birlikte) "Emlak Bankası 1926-1998" ve Bilgi Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan (Hasan Kirmanoğlu'yla birlikte) "Türkiye Seçim Atlası 1950-2009: Türkiye Siyasetinde Süreklilik ve Değişim" yayımlanmış eserleri arasında yer alır. Ayrıca, Osmanlı Bankası Yayınları'ndan çıkan "Eski İstanbullular, Yeni İstanbullular" adlı bir derleme eser çalışması vardır. Yine Garanti Galerisi tarafından 2009 yılında yayımlanan "Mapping İstanbul" ve "Tracing İstanbul" adlı çalışmaların derleyenleri arasında yer almış ve eserlere katkıda bulunmuştur. Birçok ulusal ve uluslararası derlemede ve "Toplum ve Bilim", "İstanbul", "Toplumsal Tarih" gibi dergilerde makale ve yazıları yayımlamıştır.

Prof. Güvenç söyleşinin yapıldığı tarihte Nisan-Mayıs 2010 tarihlerinde açılması öngörülen "İstanbul 1910-2010" adlı kapsamlı bir şehir ve toplumsal yapı araştırma sergi projesinde, iktisadi ve toplumsal coğrafya seksiyonu küratörü ola-

rak görev yapmaktaydı. Ayrıca 1980 sonrası Türkiye illeri arasındaki göç eğilim ve örüntüleri üzerine kapsamlı bir araştırma tasarlamaktaydı.¹

Sizinle akademik serüveniniz, eserleriniz ve tabii İstanbul üzerine konuşmak istiyoruz. Önce akademik kariyeriniz nasıl şekillendi? Hangi okullarda okudunuz? Buradan başlayabiliriz belki.

Cevaplamaya başlamadan önce Bourdieu'de yeni gördüğüm bir noktaya işaret etmek isterim. Bourdieu oto analiz kitabının girişinde oto-biyografilerin kendi kendisine iltimas geçtiğine, argümanı sonuçta kendini haklı çıkaracak şekilde kurduğuna ve bu yaklaşımın tehlikelerine işaret ederek oto-analizin çok daha güvenilir bir yaklaşım olduğunu vurgular. Anlatacaklarım bu tür bir süzgeçten geçmediğinden sadece izler niteliğindedir. Bazı tarih yorum değerlendirmeye hataları içerebileceğini peşinen teslim ediyorum. Kendi kendimin eleştirisi gibi bir şey yapmadım. Anlatacaklarım bu açıdan yanlı ve yan tutucu olabilir.

Bahsettiğiniz epistemolojik 'bias'ı sorularla biraz açmaya çalışalım.

Şöyle başlayayım. Ortadoğu'da (ODTÜ) lisans döneminde çok çalkantılı koşullarda çok iyi bir eğitim aldık. Benim lisansa başladığım dönemler 71 muhturasını izleyen kısa sükûnet çok kısa sürdü. Ortadoğu'nun belki de en çalkantılı yıllarıydı. Altı ve dokuz aylık iki boykot, işgaller, olaylar, ölümler hep bu dönemde oldu. Özellikle Hasan Tan'ın rektörlüğü dönemi. Rektörlük binasından insanların üzerine bomba atmalar... Hep bu dönemin olayları. Hâlâ izleri o dönemi anımsatır. Necdet Bulut'un ölümü Sosyoloji ve Mimarlık Fakültesi'ndeki pek çok hocanın görevlerine -İlhan Tekeli de dahil olmak üzere- 'akademik yetersizlik' gerekçesiyle son verilmesi o döneme rastlar. Ben öğrenciyken birçok hocamız ODTÜ mütevelli heyetinin hayal kırıcı bir kararla akademik yaşamın dışında bırakılmıştı. Devlet üniversitelerinde mütevelli heyet sisteminin olamayacağına dair bir Anayasa Mahkemesi kararı çıkınca geri döndüler, yoksa dönemezlerdi. Ben yüksek lisansı bitirdiğimde geri döndü. Bazıları hiç dönmedi, bazıları ise çok sonra geri döndüler. Böyle bir çalkantılı dönemde bir yılda sekiz dokuz hafta ders görerek ikinci sınıftan dördüncü sınıfa sıçradığımızı hatırlıyorum. Yedi haftalık, sekiz haftalık semestrlere. Artık neyi ne kadar öğrendik acısı çok sonra çıktı... Çok çalkantılı yıllardı. 1976'da mezun oldum. 72 girişliyim.

¹ Sergi, proje yöneticisi Prof. Dr. İlhan Bilgin'in ani rahatsızlığı nedeniyle Santral İstanbul'da Eylül 2010'da açılabilirdi. Şehir Üniversitesi Şehir Araştırma Merkezi'nde son şeklini alan İç Göç projesi TÜBİTAK 1001 programı kapsamında desteklenmeye değer bulunmuştur. Halen Dr. Özge Aktaş ve üç araştırmacı tarafından yürütülmektedir.

ODTÜ'nün en çalkantılı yılları.

ODTÜ'nün eğitim kadrosu açısından belki en kötü ortamdı.. Mezun olduktan sonra Devlet Su İşleri'nde memuriyet sınavını kazandım ve Etüd ve Plan Daire Başkanlığında İçme Suyu ve Kanalizasyon Şubesinde çalıştım. Özellikle Metropolitan ölçekte şehirlerin içme suyu problemleriyle ilgili araştırmalar yapıyorduk. Pek çok araştırmada Prof. Ayda Eraydın'ın çok yardımları ve katkıları oldu. Şehir içme suyu gereksiniminin hesaplanmasıyla ilgili modeller öğrendim.

İstanbul Anadolu yakasında hava fotoğrafları kullanarak apartmanlaşma sürecinin yol açacağı yoğunluk artışları üzerine yazdığım tezi o dönemde bitirdim.² Doktora programına 1979'da kabul edildim. O dönemde İlhan Tekeli “Şimdi yeni bilgisayar dilleri geliyor, sen yapısal programlama öğren” dedi. Tüm yaşamımı etkileyen bir öneri olduğunu teslim etmeliyim. Ancak İlhan Bey'in almamı istediği dersleri alabilmek için bilgisayarla ilgili tüm bildiklerimi ve bütün bir ders içeriğini yeniden öğrenmem gerekti. Dönem *mainframe* devri, elektrikler sürekli kesiliyor. Terminal yok, delikli kart sistemiyle iletişim kuruluyor. Bilgi 3000 feetlik büyük manyetik bantlarda saklanıyor. Makineye özgü editör programları öğreniliyor. Bilmeyen hiçbir şey yapmıyor... Bu anlattıklarım çok eski tarihlere ait olmasa da yeni kuşaklara Çince gibi gelecektir.

1980'de darbeden hemen sonra Belçika hükümetinin bursunu kazanarak Belçika'ya gittim. Orada iki yıl Louvain Katolik Üniversitesi'nde Şehir ve Bölge Programlama başlıklı bir master programına katıldım. Fransız yeni coğrafya okulunda sayısal istatistik alanının en önemli hocalarından Hubert Beguin hocam ve danışmanımdı. ODTÜ ders döküm cetvelimden etkilendi ama tabii o çalkantılı dönemde ne kadarını hazmedebildiğimi bilmiyordu. Bir sürü dersten muafiyet aldım ama kendi verdiği sayısal coğrafya dersinde çok zorlandım. İlk dönem sınıfta kaldım. 1981 yılı tüm bahar aylarını Beguin'in derslerine hazırlanarak geçirdim. Kitabından çok şey öğrendim.

Dersin adı neydi?

Methodes d'analyse Géographique Quantitatives (Niceliksel Analiz Metotları). Kapanırsam 20 günde öğrenebileceğimi sandığım kitapla bir koca yıl geçirdim. Demir leblebi gibi, yenmez yutulmaz bir şey. Sanki bütün literatür ziplenmiş 2300 sayfaya girmiş. Hâlâ da ara sıra bakarım. O kitaptan bir daha imtihana girsem bazı bölümlerinden yine zorlanırım. Pek çok şey öğrendim.

² Murat Güvenç, “Metropolitan Ölçekte Nüfus ve Yoğunluk Artışları”, Yüksek Lisans tezi, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 1979.

Hubert Beguin, Anglo-Sakson beşeri coğrafya kitaplarında atf yapılan, metodoloji alanında en önemli isimlerindendir; kendi başına bir ekol... Şansım varmış metot dersini bir *kritik* bir dille verirdi. Böyle bir hocadan metodoloji öğrenmekle, metotların bir tarifname gibi öğrenildiği dersler arasında çok fark var. Birinde neyi nasıl yapılacağı, ikincisinde de kullanılabilecek yaklaşımın temel varsayımları, avantaj ve dezavantajları, güncel deyimle adeta SWOT analiz sonucu öğretilirdi... Çok sık atf yaptığım coğrafyanın veciz tanımı Prof. Beguin'indir ki "İstanbul 1910-2010" araştırmasında defalarca doğrulanmıştır.

Mekansal oto-korelasyon problemi mi?

Evet. Türkçede ifade etmek çok zor. "Coğrafya, mekansal oto-korelasyonla eş muhtevalıdır" diyor. Bu, coğrafya için verilebilecek en veciz tanımdır. Çünkü, coğrafya her ne ise, oto-korelasyon diye bildiğimiz şeyle aynı muhtevalıya sahiptir. Yani mekansal oto-korelasyon neyse coğrafya da odur deniyor. Bu, tarihe de uygulanarak "Tarih zaman içerisinde oto-korelasyondur" denebilir.

Oto-korelasyon bir gözlemin noktasının zamanda ve mekanda kendine yakın noktalarda gözlenen olguların niceliğini -dolaylı olarak da- niteliğini etkilemesi anlamına gelir. Bir yere komşu yerlerde nelerin olabileceği, nelerin olmayabileceği bir anlamda önceden etkilenmektedir. Gündelik dille söylenirse bir hızar atölyesine komşu yerlerde nelerin olabileceği nelerin olmayabileceği önceden belirlenmiştir anlamına gelir. Bu önerme gözlemlerin bağımsızlığı ilkesinin coğrafyanın içini boşalmasına işaret eder. Dikkatinizi çekerim, bu üçüncü sınıf düzeyinde tartışılıyor. Yetmiş sayfa "classification" (sınıflama), yetmiş sayfa da faktör analizin anlatıldığı bu kitap birçok üniversitede mezuniyet sonrası düzeyde okutulabilir.

İznim uzatılmadı. Programı tam bitirmeden ODTÜ'ye döndüm. Fransız sisteminde aldığım notların büyük çoğunluğu 16/20'den düşük olduğu için başarılı bulunmadı. "Distinction" kabul edilen 14'ler bile sayılmadı! Aşamadık işte. Bir iki 16 vardı, onları saydılar. Ama bir sürü dersi zorunlu olarak tekrar aldım. Bu arada H. Beguin'den aldığım not 12 de 16'dan az olduğu için başarısız bulundum. Ama itiraf edeyim ki bu derste öğrendiklerimin ötesine geçmem uzun zaman aldı.

1985 yılında Ankara'da Altınsoy'un başkanlığı döneminde yapılacak bir metro çalışması için "Plan revizyonu" yapacak ODTÜ beş kişilik planlama grubuna en genç eleman olarak seçildim. Bu, Türkiye'de yapısal plan formatında yapılmış ilk plan çalışmasıdır. Hocam İlhan Tekeli başkanlığındaki ekip, benim dışımda, Özcan Altaban, Ali Türel, Baykan Günay ve rahmetli Raci Bademli'den oluşuyordu. Bu proje kapsamında Ankara 1985, 2005, 2010 ve 2015 yılları için çift kısıtlayıcı bir mekansal etkileşim modeli hazırlamam istendi. Bu modelle Ankara şehrinin projeksiyon nüfusunun nasıl dağılacığı temel istihdam dağılımına bağlı olarak belirlenebilecekti.

Babam ve annem o sırada ABD'de araştırma yapıyordu. Birkaç ay eve kapanarak ve bilgisayar becerilerimi seferber ederek bu programı çalıştırdım. Çalıştığında ne kadar sevindiğimi anlatamam; ama o dönemde benim için pek çetin bir problemdi. 1985 sonrasında yükselen modernizm sonrası duyarlıklar sonucunda bu küçük başarımın hiçbir önemi kalmadı. İyi ki kitabı var, yoksa ne yaptığımı kimseye anlatamayacaktım. Ama basılanlar kalıyor. Yıllar sonra geriye baktığımda hiç de önemli olmayan bir uyarlamadan ibaret olduğunu görebiliyorum. Gerçek mesafeler üzerinden ölçülen mesafe matrisinin hazırlanmasının aylar sürdüğünü ve ancak on beş günde bilgisayara girilebildiğini anımsıyorum... Ankara şehrinin 2010 nüfus planı buna göre yapıldı. Ve ulaşım ana planına girdi oluşturdu, metro çalışmasında da kullanıldı. Gökhan Mentеш yönetiminde gerçekleştirilen ulaşım ana planı çok daha kapsamlıdır.

Metro inşaat planında uygulandı mı?

Evet. Ulaşım ana planındaki trafik hesapları yüklemeleri bu plana göre belirlendi. Bunun planlama öyküsü uzun. İçinde bulunduğum ilk ve önemli araştırmadır. İmar ve koruma kısıtlayıcıları nedeniyle Çift Kısıtlayıcı Lowry modelinin kalibrasyon süreci çok zahmetlidir. Bunun programını yazarken ne kadar zorlandığımı anlatamam.

Oradan doktora konunuza geçiş nasıl oldu? İstanbul'un tarihsel coğrafyasına ilginiz nasıl başladı?

Bu model üzerinde biraz daha çalışarak bir planlama doktora çalışması yazabilirdim. Ne var ki bu, modernizm sonrası duyarlıklara tümüyle ters, 'çok küçük ve çok geç' bir katkının ötesine geçemezdi. 1980'lerin sonunda ekonomik temel mekanizmasının, mekansal bağlamda, Newton fiziğinden esinlenilmiş çekim modeline dayalı olarak işletildiği Lowry Modeli ne bana ne de çevreme ilginç geliyordu. Nitekim gelişmeler de bu yönde oldu. 1990'lı yıllarda planlama siyasi ve toplumsal içerik açısından gelişirken, uygulamada projeci yaklaşım ve kentsel tasarım projeleri önem kazandı. Kentsel yapıyı anlamaya yönelik yaklaşımlar, bu tür teknikler unutuldu gitti. Bu sanırım hiçbir programda öğretilmiyor! Yani ilk evrede kaybetmeye mahkûm bir ata zihinsel yatırım yapmışım!

Bunlar genelde alışveriş merkezi yer seçimi vb. konularda kullanılır değil mi?

Evet. Bu modelin daha basit variantları uzun yıllar Amerika'da *shopping* modelleri şeklinde adlandırılarak alışveriş merkezi yer seçiminde kullanılmıştır. Mekansal ve karar değişkeni sorgulamasına izin veren benzetim modelidir. Yani, şöyle yaparsak ne olur sorularına yanıt verir. Ama 1980'lerin so-

nunda bu yaklaşım neredeyse tümüyle geçersizleşmişti. Bireyin evrensel çekim yasasına tabi bir partikül şeklinde temsili bağlamı, toplumu, toplumsal coğrafyada sadece mesafenin caydırıcı etkisi üzerinden temsil ediyordu. Bir eleştiride bu modelin ayda bile çalışacağı hatta ayda daha anlamlı olduğunu okuyunca daha farklı birşeyler yapmam gerektiğini anladım. O sıralarda büyük bir gecikmeyle Torsten Hägerstrand'ın "What about people in regional science?" (Bölge biliminde insandan ne haber?) başlıklı hümanist beşeri coğrafya manifestosuna rastladım. İnternetin yaygın olmadığı bir ortamda bir çevre ülkesinde fikirler günümüzdeki kadar hızlı yayılamıyordu. Yeni beşeri coğrafyanın öncülerinden Hägerstrand Türkiye'de maalesef pek tanınmaz. Torsten Hägerstrand kelime anlamı itibariyle bölünmezlik, bütünlük kavramıyla doğrudan ilişkili bireyin, çekim modellerinde olduğu gibi, çarpılıp bölünemeyeceğini ileri sürer. Yani bu yaklaşımda birey in-dividual'dır. Diğer taraftan tarihin coğrafyaya üstün olmasını gerektiren hiçbir *a priori* sav öne sürülemeyeceğini savunan Giddens'in, Hägerstrand'ın zamanı ve mekanı birlikte işleyen temsil modellerinden yararlandığını söylersem belki katkısı daha iyi anlaşılır. Bu da benim için çok çarpıcı bir tesbitti.

İsveç zaman-coğrafyası okulunun kurucusu değil mi?

Evet, aynen. Hümanist coğrafyanın kurucusu. Hägerstrand bireyi partikül şeklinde temsil etmeyen, bireyin şeyleştirilmesine karşı bir temsil modeli önerir. İlk gördüğümde çok heyecanlanmıştım. Gerçi karşı çıktığı şeyleştirici modeller Türkiye'de rağbet görmediğinden bu modele alternatif olarak önerilen zaman-coğrafyası ve temsil modelleri hemen hiç ilgi görmedi. Türkiye tüm dünyada hayal kırıklığı yaratan "pozitivist model uygulamalarında fazla zaman yitirmeden" yeni uygulama modellerine geçerek zaman kazandı. Ama ben bu büyük akımın dışında kaldım. Bunun hem olumlu hem de olumsuz boyutları oldu. Ama Hägerstrand'ın manifestosundan sonra bir daha bu tür modellere pek el sürmedim.

Bireyi bir partikül gibi görmeyen yeni temsil modelleri aramaya başladım. Bu bağlamda Peter Gould'un makalelerinden çok şeyler öğrendim. Kapsamlı bir eleştiri niteliğindeki "Letting The Data Speak for Themselves" (Bırakınız Datalar Kendi Kendilerine Konuşsunlar) başlıklı makalesini defalarca okudum. Peter Gould'un *Hägerstrand'a Armağan* kitabında yayımlanan tarımsal yeniliklerin coğrafi mekanda değil de ilişkisel mekanın yapısı üzerinde yayıldıklarına ilişkin "The Cova da Beira"³ başlıklı makalesinden çok etkilendim. Trımsal alanda yeniliklerin Hägerstrand'ın ileri sürdüğü gibi çiftlikler arasın-

3 Jorge Gaspar ve Peter Gould, "The Cova da Beira: An Applied Structural Analysis of Agriculture and Communication", *Space and Time in Geography* içinde, Essays Dedicated to Torsten Hägerstrand, CWK Gleerup Lund, 1981.

daki rastlantısal seçim ve ortalama bilgi alanı üzerinde değil, köylerin kamu alanını oluşturan kahvehanelerde kurulan toplumsal alanlar üzerinde yayıldığı alternatif bir model öneriyordu. Toplumun ve toplumsal yapıların polihedral temsil modelinden çok etkilendim. Bu modelde birey ayırt edici özellikleri üzerinden çok boyutlu yapı şeklinde temsil edilir. Bireyin bir nokta yerine topolojik bir yapı şeklinde temsili yerleşik yaklaşıma bir alternatifti. Bu modelde, bireylerin, paylaştıkları özellikler, noktalar, kenarlar üç veya daha çok boyutlu ara yüzler (*faces*) itibariyle birbirlerine eklenerek görselleştirilmesi o kadar kolay olmayan yapılar oluşturuyor. Gould, yeniliklerin bu çokgenler üzerinde yayıldığını ileri sürerek yıllar önce bunun tersini ileri süren Hägerstrand'a belki de en büyük katkıyı sunuyordu. Hägerstrand modeli, kırsal üretimin çiftliklerde yapıldığı İsveç bağlamında geçerliliğini korusa da Gould'un modeli, köy yerleşimleri üzerinden yapıldığı Güney Avrupa modeline daha geçerliydi. Matematiksel formülasyonu R. Atkin tarafından yapılmıştı.

Q-analiz miydi?

Evet Q-analiz. Bunun bir metodolojik dili ve formülasyonu var.

Neden Q deniliyor?

Q topolojide paylaşılan, *share* (iştirak) edilen ortak özneliliklerin (*attributes*) sayısına işaret eden bir değer. Çok boyutlu yapılarda, bağlantı kalıplarında mesajın bu bağlantı yapıları üzerinde taşındığı varsayılıyor. Benim çok ilgimi çekti, bazı bilgisayar programları yazdım. Ondan sonra da bunun sanayi coğrafyası alanına uygulanabileceğini düşündüm. O sırada ODTÜ'de "İstanbul'da Düşük Gelirli Konut" konulu bir araştırma yapıyorduk. İlhan hocam İstanbul'un imar tarihiyle ilgili daha sonra kitap olarak yayımlanan o kapsamlı çalışmasını bu proje kapsamında yaptı. Ben de İstanbul'un sayısal sanayi coğrafyası üzerine keşifsel bir yazı yazdım.⁴ İstanbul'un sanayi coğrafyası üzerine bir çalışma yaptım.

O dönemde veri yok, şimdiki bilgisayarlar vs. yok. İstanbul'da Sanayi Odası'nın derlediği kapasite raporu kayıtlarını mahalleler itibariyle yer kodlayarak sanayi coğrafyasının temel farklılaşma eksenlerini açığa çıkarabildiğimi sanıyorum. İstanbul'un Tümertekin sonrası ilk sayısal sanayi coğrafyası çalışmasıdır. 6000 firmanın 600 yakın mahallede dağılımlarını, sermaye ve emek profillerini dikkate alan, 36 değişik sektörde sermayenin, emeğin ve firmaların dağılımını ağırlık merkezleri üzerinden gösteren oldukça kapsamlı bir iştir.

⁴ Murat Güvenç, "General Industrial Geography of Greater Istanbul Metropolitan Area: An Exploratory Study", *Development of Istanbul Metropolitan Area and Low Cost Housing* içinde, İlhan Tekeli, Tansı Şenyapılı vd. (der.), Ankara: TSBD Yayınları, 1992, s. 112-160.

Doktora tezimde bu bilgilerden yola çıkarak “Yapısal Peyzaj Çözümlerine Giriş” başlıklı tez çalışmamı yazdım.⁵ Farklı nitelikteki firmaların oluşturdukları sanayi peyzajları asosiyatif bağlantı kalıpları üzerinden okunmaya çalışılıyordu peyzajın özelliği. Orada da mesela Anadolu Yakası ve Rumeli Yakası’nda tekstilcilerin ve makinecilerin birbirinden tamamen farklı iktisadi peyzajlar yarattığını gösterebildim. İlhan Bey de bunun danışmanıydı. Bu tez daha sonra ODTÜ’de Mustafa Parlar tez ödülüne layık görüldü. Ama doğrusunu söylemek gerekirse İlhan Bey ısrar etmese bitirilecek iş değildi; öylesine bitirdim işte. O çalışmada yapmak istediklerimi şimdi çok daha iyi yapabiliyorum. Bir fırsat olsa da tekrar geri dönebilsem...

Sene kaçtı hocam?

1991-92. İşte İstanbul tarihsel coğrafyasına ilgi nasıl başladı sorusuna gelebilirim. İlgim esas itibarıyla bu Ankara 2015 çalışmasını izleyen İstanbul sanayi coğrafyası çalışmasıyla başladı. Ondan sonra da sürdü. Bu bağlamda A. J. Scott’ın *Metropolis: İşbölümünden Metropoliten Forma* başlıklı kitabından çok etkilendim. Şehirlerde işyeri dağılımının önemini vurgulayan bu kitap şehir morfolojisini işyeri dağılımı üzerinden anlatır. Ekolojik veya davranışçı iktisadi coğrafyaya yaptığı bu katkı şehir coğrafyasını küresel zamanlarla ilişkilendirme olanağı veriyordu. Feodal, erken modern, modern ve postmodern kent bu model yardımıyla kolayca okunabilir. İşyeri dağılımı kalıbını şehirlerin anahtarı olarak sunan bu model daha önce modelleme alanına yaptığım yatırımı yeniden değerlendirme olanağı veriyordu. İşyerlerinin dağılım kalıbından hareketle şehrin yeniden kurulabilmesi çok önemli bir gelişmeydi. Bundan sonra hep işyeri dağılımlarını inceledim. Sözün özü, modelleme alanına yaptığım entelektüel yatırım boşa gitmemiş oldu.

İstanbul tekstil sektörü araştırması da bunun bir parçası mıydı?

Evet, tekstil araştırması bunun bir devamıdır.⁶

Yüksek lisansta da İstanbul çalışmıştınız, doktorada da. Özel bir nedeni var mı?

Çocukluğum İstanbul’da geçti. Bir de yüksek lisansta Anadolu yakasını, köprünün yapılmasından sonra burasının nasıl dönüşeceği konusunu çalıştım. Boş nostaljiyi sevmem ama çocukluğumun geçtiği yörede güzel ve anlamlı ne varsa hepsi tahirip oldu. Bir daha da çocukluğumun mahallelerine

5 Murat Güvenç, “Introduction to Structural Landscape Analysis: Overviews on the Industrial Landscapes of Greater Istanbul”, Doktora tezi, ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 1992.

6 Murat Güvenç “İstanbul Tekstil Sanayiinde Üretim Faktörlerinin Ekonomik ve Mekânsal Dağılım Örüntülerinin Bazı Özellikleri Üzerine”, *Toplum ve Bilim*, 1993, sy. 61-66, s. 130-147.

benzer hiçbir yere rastlamadım. Bu dönüşümü anlamaya çalıştım. İstanbul, toplumsal ekonomik dönüşümünün incelenmesi için eşsiz bir laboratuvardır. İktisadi ve toplumsal coğrafya incelemeleri açısından İsviçre'deki CERN laboratuvarına benzetilebilir. İşaret ettiğiniz tekstil sanayi araştırması bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu, tekstil sanayiindeki firma yapıları ile entegre, yarı entegre ve *vertical disintegrated* (dikey bölünme) firmaların nasıl üretim kompleksleri oluşturduğuna dair bir araştırmadır.

Aileniz neredeydi?

Ailem 1962'ye kadar İstanbul'da daha sonra Ankara'daydı. Ben 1963'ten sonra Saint Joseph'de yatılı okudum.

Bir de sizin literatürde sık anılan, Oğuz Işık'la birlikte yazdığınız önemli bir makaleniz var: İstanbul'u Okumak.⁷ Diğer yayınlarınızla kıyaslandığında daha fazla iltifat gördü gibi.

Evet çok ilginç bir öyküsü var. 1993 yılında yeni kuşak bilgisayarlarla GIS (*Coğrafi Bilgi Sistemleri*) uygulamaları yapılabiliyordu. Ama mahalle bazında yüksek çözünürlükte veri yoktu. Veri bulsak kent ekolojisinin otomatik olarak ortaya çıkacağını sanıyorduk. Hiç de öyle olmadığını gördük. İlkokul çocuklarını gülümsetebilecek naif haritalar üretiyorduk. Uzun bir süreçtir. Bu programın niye çalışmadığını düşünürken, toplumsal kategorileri mekansal bağlamda düşünmeye başladık.

Yani genelde sosyolojik düzlemde sorunsuz kullanılan kategorilerin mekansal bağlamda çok anlamlı olmadığını, ayrıntılandırılarak temsil yeteneğinin yükseltilmesi gerektiğini düşündük. İç farklılaşma düzeyi yüksek kategoriler sorgulanmadan haritalandığında önemli iletişim sorunlarına yol açabiliyor.

Sözgelimi serbest meslek sahipleri ve küçük esnaf *kendi hesabına çalışan* kategorisinde, üst kademe yöneticileri ve küçük memurlar veya çalışanlar ise *ücretli* kategorisinde kümelenir. Dolayısıyla bu kategorinin yoğunlaştığı yörelerde hangi alt grubun yoğun olduğunun açığa çıkarılmadığını, mahallelerin ölçek farklılaşması yığılma alanlarının temsilini güçleştirdiğini fark ettik.

Yani bu tür kategorilerin inceltilmesi gerekiyor.

Aynen... Ancak inceltildiğinde de bu kez haritada okunurluk sorunları ortaya çıkıyor. Frederic Shorter'ın bana 1990 sayımının mahalle düzeyinde yer kodlanmış örneklemelerini vermesiyle adeta bir rüya gerçek oldu. Artık toplumsal verinin mekansal temsil sorunlarını laboratuvar ortamında incelemeye başladık. İki noktada bazı ilerlemeler sağladık. İlk olarak, kategorik değişkenle-

⁷ Murat Güvenç, Oğuz Işık, "İstanbul'u Okumak: Statü Konut Mülkiyeti Farklılaşmasına İlişkin Bir Çözümleme Denemesi", *Toplum ve Bilim*, 1996, sy. 71, s. 6-60.

rin ayırt edici yeteneklerinin kiplerinin (modalite) birbiriyle ilişkilendirilmesi yoluyla yükseltilebileceğini bulduk. Bu da iki değişkeni birbirine bağlayıp bir çeşit bileşik değişken oluşturulması anlamına gelir. Fransızlar buna *variable croisé* derler. Bu durumda İngilizlerin *sahip-sakin (owner occupier)* veya *varlıklı (the welloff)* kategorilerinin karşılıkları elde edilebilir. Konut mülkiyet tipolojisindeki konum işteki statüyle (ücretli, işveren, kendi hesabına çalışan ve diğerleri) ilişkilendirildiğinde varlıklı ve mülksüz ücretlilerin kent içi dağılımlarını ayrı ayrı incelemek mümkün olur. İkinci olarak mahalle ölçek farklılaşmasının yol açtığı sorunlarla teknik sorunun İngiltere’de sayım coğrafyacılarının bulunduğu Yön Belirtilir Chi Kare (YBCK) göstergeleriyle kesin olarak aşılabileceğini bulduk. Ve sonuçları iki ayrı yazı şeklinde *Toplum ve Bilim*’de yayımladık.

Daha kısa olan ikinci yazınızda ne var?

İlk yazıda tek tek ayrıştırılmış grupların mekansal dağılımları verilirken ikinci yazıda⁸ bu grupların birlikte nasıl dağıldığı anlatılıyor. Yani ikinci yazı bir sentez haritası sunuyor. Her iki yazıda da mahalle profilleri YBCK göstergeleriyle temsil ediliyor. Yığılma farkına duyarlı bir veri normalizasyonu yapan bu göstergeyle bilişsel açıdan okunaklı haritalar elde edilebiliyor.

Anthony Gatrell’in “signed chi-square” dediği şey bu mu?

Evet. Gatrell “Any Space of Geographical Analysis”de bunu anlatıyor. Sayım bilgilerinin haritalanması konusunda David Rhind’in geliştirdiği gösterge diye yazmış bir adam ve Gatrell de bunun metodolojik temelini kuruyor. Bileşik kategoriler bu gösterge yardımıyla mekansal açıdan normalize edildiğinde gündelik yaşamda deneyimlediğimize çok yakın, yani sokaktaki adama yabancı gelmeyen şehir haritaları elde ediliyor. Aksi halde bizim kafamızdaki şehir imajına hiç benzemeyen çöp haritaları elde ediyorsun; bütün hikaye bu. Oğuz Işık’la yaptığımız bunun bir uygulamasıdır. Çok acele yazılmış olmasına rağmen yazının popülaritesi bundan kaynaklandı.

Fakat sizin ilişkisel toplumsal mekan analizlerinde Türkiye için bir dönüm noktası diyebileceğimiz çalışmanız “Beş büyükşehirde işyeri-statü farklılaşması”⁹ ve “Kent araştırmasına ilişkisel yaklaşım”¹⁰ araştırmaları- nız. İstanbul’u Okumak’tan bu araştırma programına geçiş nasıl oldu?

8 Murat Güvenç ve Oğuz Işık, “İstanbul’u Okumak: Mahalle Düzeyinde Konut Mülkiyeti Statü Farklılaşmasına İlişkin Bulgular Nasıl Genellenebilir?”, *Toplum ve Bilim*, 1997, sy. 72, s. 153-164.

9 Murat Güvenç, “Beş Büyükşehirde Statü-Gelir Temelinde Mekânsal Farklılaşma: İlişkisel Çözümlemeler”, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 115-138.

10 Murat Güvenç, “Kent Araştırmasına İlişkisel Yaklaşım: İşyeri-Statü Farklılaşması ve Mekânsal İzdüşümleri”, *Mübeccel Kiray İçin Yazılar* içinde, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000.

Toplum Bilim'de yayımlanan çalışmalardan çok memnundum. Ama çok kısa sürdü. Çünkü temsil sürecindeki başarının, kullanılan yöntemin yanı sıra verinin iyi huylu olmasından kaynaklandığını buldum. Bu yöntemin başarısı veriden veriye geçebiliyordu (o dönemde sayısal sınıflama sürecinin inceliklerini pek bilmiyordum). Melda Atakhan'la birlikte illerin elektrik tüketim profillerini kullanmak suretiyle, zaman içerisinde illerin yapısal değişimlerini elektrik tüketimleri üzerinden izlemeye çalıştık. Daha sonra İlhan Tekeli Tez Ödülü aldı bu çalışma.¹¹ Ancak yöntemi Türkiye illerinin elektrik tüketim kılıplarına uygularken ne kadar zorlandığımızı anlatamam.

Önemli bir göstergedir elektrik tüketimi her zaman.

Tabii. Melda Atakhan'ın çalışmasında Türkiye iktisadi coğrafyasının değişimini adım adım izlemek mümkün oluyor. Sözelimi sahillerin sanayiden turizme geçişi, Türkiye'nin iktisadi peyzajının tersyüz oluşu adeta bir film şeridi gibi izlenebiliyor. Ancak Melda haritalama sürecinde çok zorlandı. Data İstanbul'daki kadar "iyi huylu" değildi. Bu elektrik tüketimi altı yedi tane kategoriyle temsil edilmesine rağmen katmanlaştırılması kolay olmadı. TÜSİAD'ın "Türkiye'nin Fırsat Penceresi Raporu"nda da kullanıldı.

Evet, bu rapor önemli bir nüfusbilim çalışması.¹² Orta ve uzun dönemde nüfus dinamikleriyle ilgili önemli tespit ve değerlendirmeler var. Fakat pek rağbet görmedi.

Ancak bu raporun değerini azaltmaz. Ne yazık ki öyle oldu. Tüm iktisadi politikanın temelini oluşturmasına rağmen demografi, demokrasi, kamu reformu kadar ilgi çekmez.

Kamu Reformu araştırması da o sırada mı yapıldı?

Tabii. TESEV'in kamu reformu araştırmasında,¹³ kent yoksulluğu, kır yoksulluğu diye bir çalışma yaptık. Hocalarım Tansu Şenyapılı, İlhan Tekeli ve benim yazılarım var. Ben burada 90 verileri üzerinden mahallelerin iktisadi profillerini tanıtan, yoksulluğu bu profiller üzerinden okumayı öneren bir yazı yazdım.

11 Melda Atakhan, "Changes in the National Land Use Structures of Turkey: A Cross-sectional Study 1983-95 Based on Electricity Energy Consumption Statistics", Yüksek Lisans tezi, ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 1997.

12 Murat Güvenç, Cem Behar, Oğuz Işık, Sema Erder, Hakan Ercan, *Türkiye'nin Fırsat Penceresi: Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri*, İstanbul: TÜSİAD Yayınları, 1999.

13 Murat Güvenç, A. Halis Akder (ed.), *Devlet Reformu, Yoksulluk: Bölgesel Gelişme ve Yoksulluk, Kent Yoksulluğu*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, 2000.

Tekrar beş büyük şehir araştırmasına dönersek, biraz o çalışmalardan bahsedebilir misiniz?

İki araştırma var. Biri *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* kitabında çıktı. Diğeri ise *Bilanço*'da. *Bilanço*'daki yazı bir uygulama niteliğinde olduğundan ilki daha önemlidir. İlhan Bey benden Türkiye şehirlerinin toplumsal ekolojisiyle ilgili yirmi beş sayfalık bir metin istedi. Ben de 1990 örneklemeden hareketle Ankara, İstanbul, Bursa, Gaziantep ve İzmir'de statü ve konut mülkiyeti katmanlarının birbirleriyle bütünleşme düzeylerini "benzemezlilik göstergeleri"yle ölçtüm. Ölçek, konum ve iktisadi yapı farklarına rağmen beş büyük şehirde birbirine çok benzer yapılar bulunduğunu gösterebildim. Ne kadar heyecanlandığımı anlatamam... "Kedi olalı bir fare tutmayı başarmıştım." Çünkü sosyal sınıfların dağılımları kendi dışındaki katmanlarla kurdukları ilişkiler üzerinden tanımlanabiliyordu. İlişkiler, en az özler kadar ayırt ediciydi.

İlişkisel yöntemlerle ilerleyen bir çalışma.

Evet ilişkisel. Her toplumsal katman kendi özellikleriyle değil diğer katmanlarla kurduğu ilişki kalıbıyla tanımlandığında, tıpkı Leibniz'in *Monad*'ları gibi, her sosyal sınıf kendi dışındaki sosyal sınıfları belli açıdan görüyor, tüm bakış açıları birlikte değerlendirildiğinde kentin sosyal coğrafyası temsil edilmiş oluyor. Şehir sosyolojisinde yaygın kullanılan *dissimilarity index* (benzemezlilik endeksi) bu mesafeyi ölçebiliyor. Varlıkların mülksüze, mülksüzün orta sınıflara mesafesi konumsal olarak değişiyor. Bu yolla gecekondular, orta sınıf ve üst sınıf yaşam alanları kolayca saptanabiliyor.

O analizde de zaten konut mülkiyeti tipolojisi üzerinden yapıyor araştırma.

Evet, iktisadi olanakları konut mülkiyeti üzerinden temsil ettim. En az iki konut sahibi hanereislerini *varlıklı*, sahip olduğu konutta ikamet edip başka konuta sahip olmayanları *sahip-sakin*, ikamet ettiği konuta sahip olmayıp başka yerlerde bir konuta sahip olanları *konut sahibi kiracı* ve hiç konut sahibi olmayanları *mülksüz* şeklinde adlandırdım. Beş büyük şehirde benzer toplumsal ekolojiler buldum. Farklı statü gruplarında varlıklı işveren, mülksüz ve sahip-sakin ve varlıklı kiracı ücretli, kendi hesabına çalışan kesimin ayırt edici biçimde konuşlanan üç küme oluşturduğunu gösterdim. Bu yapı Bursa'da, İzmir'de, Ankara'da değişmiyor. Dahası ve belki de en önemlisi kent mekanında birlikte mevcut ve birlikte na-mevcut katmanlara işaret eden bu (assemblage'lar) lejant kategorisi şeklinde kullanıldığında şehrin toplumsal coğrafyasını gösteren okunaklı sentez haritaları elde edilebiliyordu. Tarih Vakfı'nın *İstanbul* dergisinde yayımlanan İstanbul haritalarının ardında işte bu yaklaşımla tanımlanan sosyal birliktelikteler, kümeler lejant kategorileri bulunuyor. İlişkisel yaklaşımla tanımlanan katmanlar hem sosyolojik hem de kartografik

temsile elverişlidir. Bu, şehir çalışmaları alanında ilginç araştırma potansiyelleri sağlar.

Bir de bu arada “Emlak Bankası” tarihi¹⁴ araştırmasını yazdınız. Nasıl girdiniz bu konuya?

Teklif Tarih Vakfı'ndan geldi. Engin Civan olayından sonra 1996-97'de Emlak Bankası batmak üzere olan bir banka iken başladım bu araştırmaya. İyi niyetle başladık ama çok zor bir işti. Arşiv yoktu. Ankara İskitler'de Emlak Bankası'nın soğuk ambarında elektrik sobasıyla ısıtılan karton kulübeler 'inşa ettiğimizi' hatırlıyorum. Daha sonra İstanbul'da, İstiklal Caddesi üzerinde bankanın Tünel şubesinde Emlak Eytam Bankası'nın yönetim kurulu zabıtlarını bulduk. 1926'dan 1946'ya uzanan döneme dair 35 büyük cilt. Her konuşulan zapta alınmış. Okuyunca hayran oldum. 1926'dan 1946'ya kadar neredeyse her hafta toplanılmış, bütün güncel olaylar tartışılmış.

Yirmi yıl boyunca süren bir şey.

Yirmi yıl boyunca yapılan bin küsur toplantının zaptı... Ben artık sonunda, biri bir şey önerdiğinde diğerlerinin ne diyeceğini kestirebilmeye başladım! Bu noktaya gelince bir anlatı kurdum. Bu önemli dönüm noktalarının tetiklediği tartışmaların hepsi kitapta var. Emlak Kredi Bankası dönemi İskit'ler deposunda bulunan malzemeye yazıldı, o da 5000 sayfalık bir okumadır. Karar defteri okumak çok berbat bir şey. Kararlar arka arkaya yazılıyor. Afyon şube müdürü çıksın mı? Çıksın. Ataköy plajına şemsiye alımı, bankanın yeni kumbaraları, Veli Bey'in terfi durumu... Kopuk kopuk biriyle ilişkisiz kararlar. Oysa Eytam Bankası zabıtları çok anlaşılır metinlerdi... Adeta bir öykü gibi okunabiliyordu. Emlak Kredi döneminde zabıt yok binlerce karar vardı. İçinden çıkamayacağımı düşündüm. Aklıma tematik ve kronolojik diziler hazırlama fikri geldi. Belge fotokopilerini “Ataköy”, “krediler”, “Levent”, “bankanın tanıtımı”, “toplu konut inşaatları”, “gecekondu fonu” vb. temalar itibarıyla ayrıştırdım. Binlerce belgeyi bilgisayara girdik ve temalar ve tarih-sayı numaraları itibarıyla sıraladık. Sınıflandırma sonucunda Ataköy'ün, Levent'in öyküleri arsa alımından konut pazarlama aşamasına kadar kendiliğinden ortaya çıktı. Kararları özetlediğimde Ataköy'ün kuruluş öyküsü ortaya çıktı.

Emlak ve Eytam, Emlak Kredi Bankası, Türkiye Emlak Kredi ve Emlak Bank tarihlerini anlatan kitap böyle bir macera sonucunda ortaya çıktı.

Biraz İstanbul konut tarihi gibi olmuş.

Evet. Ama Ankara, İzmir ve diğer şehirler de var. Türkiye'de kamu eliyle yapılan konut tarihi gibi bir şey.

14 Murat Güvenç, Oğuz Işık, *Emlak Bankası 1926-1998*, İstanbul: Emlak Bankası Yayınları, 1999.

Zaten İlhan Tekeli önsözde kurum tarihi yazma açısından önemli bir katkı diyor.

Evet İlhan Tekeli, Tansı Şenyapılı ve Selim İlkin hocalarım kutladılar. Prof. Uygur Kocabaşoğlu'nun *İş Bankası Tarihi*'nde ve Prof. Edhem Eldem'in *Bankalar Caddesi* kitaplarında değinilmese hiçbir etkisi olmamış gibidir. Unutulmuş bir kitaptır, Alim hatırlatmasa ben de unutmuşum.

Ama sonra bu çalışmayla ilgili olumlu-olumsuz başka bir değerlendirme duymadım. Emlakin Türkiye'deki hikayesi bakımından çok önemli bir kurum. Cumhuriyet kurulduğu zaman Emlâk-i müdevvere diye bir şey çıkıyor. Yani padişah hasları var, emlaklar var, sarayın mülkleri var, sahipsiz mülkler var. Bir kısmı millî emlake devrediliyor. Bir kısmı devredilmiyor. Bir kısım şehrin ortasında kalıyor. Bunların hikayesini orada bulmak mümkün. Emlak ve Eytam'da -eytam yetimin çoğulu- harp yetimlerine hesap açıyorlar. 1946 yılına kadar, banka kendisine verilen emlaki değerlendirerek yetimlere on yedi, on sekiz yaşına geldiklerinde bir sermaye verecek... Erken Cumhuriyet döneminde emlak ve yetim sorunlarını birbiriyle ilişkilendiren belki dünyada benzeri olmayan bir büyük bir toplumsal proje öyküsü...

Sosyolojideki makro-mikro tartışmasının ötesinde, mezzo düzlemde, kurumsal pratikler ve kurumlaşma pratiklerinin gösterilmesi bakımından bu tür kurum tarihi çalışmaları az gelişmiş alanlarımızdan biri gibi.

Evet, öyle. Oğuz ile yazdığımız kitap, arşivlerin değerlendirilmesi açısından ilginç örnekler içerebilir.

İlişkisel ve kompleks yapılar tartışmasına dönebiliriz belki...

Evet, giderek ilişkisel temsil konusuna merak saldım. Kompleks yapılara yani bu 1910-2010 İstanbul sergisine geçiş arasında bir on sene var. 2000'li yıllarda da benim böyle fazla bir yayınım yok. Bir Pervititch kitabını yaptık o arada;¹⁵ derlemesi bir yıl sürdü. Onun başındaki girişi birkaç ayda yazmıştım.¹⁶ Tabii o güzel haritalar arasında bir tür dolgu malzemesi oldu gitti. Belki de öyle olması amaçlanmıştı. Ama Pervititch kitabının yayımlanması Tarih Vakfı'nın ön ayak olduğu kent tarihçiliği ve çalışmaları açısından en önemli girişimlerden biridir.

Bu kitabın yayımlanmasından az sonra Prof. Ayhan Aktar beni *Annuaire Oriental*'lerle (Şark Ticaret Yıllıkları) tanıştırdı. *Annuaire Oriental*'i ilk kez Aktar'ın evinde gördüm. Sayımları mahalle bazında elde ettiğime sevinirken burada kapı kapı, ev ev yazılmış bir tür istatistik vardı. Daha önce böyle zen-

15 Jacques Pervititch, *Sigorta Haritalarında İstanbul*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

16 Murat Güvenç, "Pervititch Haritaları: İstanbul İçin Bitmemiş Bir Araştırma Projesi", *Sigorta Haritalarında İstanbul*, s. 11-20.

gin bir belge görmemiştim. Görünce çarpıldım.¹⁷ Ve bu belgenin *Annuaire Oriental*'in bir temsil yolunu bulabilmek amacıyla bilgisayara girmeye başladım. Sokak isimleri değiştiğinden sokakların neresi olduğunu bilemiyordum. IFEA'dan (Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü) Dr. J. F. Pérouse Goad haritalarının bilgisayar kopyalarını sağlayarak bu çok önemli sorunu çözdü. Hocam Tansı Şenyapılı'nında katıldığı bir TÜBİTAK projesinde o harita yardımıyla *Annuaire Oriental*'in bütün bilgilerini mekansallaştırdık. İstanbul'un 1910 ve 1922 tarihli toplumsal ve iktisadi haritalarını yaptık. Goad haritasını neredeyse sokak sokak, ada ada, parsel parsel ezberlemiştim. Bazılarını hâlâ hatırlamama şaşırıyorum *1910-2010 İstanbul* araştırma ekibinde çalışan arkadaşlar. TÜBİTAK araştırması 1910-1922 döneminde İstanbul toplumsal ve iktisadi coğrafyasının dönüşümü *network* (ağ) analizinin *block-modelling* modeliyle inceleniyordu. Yöntem açısından *Toplum ve Bilim*'deki çalışmadan çok farklıdır. Bazı teknik sorunları nedeniyle yayımlanmadı. Ama *Correspondence* analiz ve toplumsal ticari peyzajlar konusunda çok şey öğrendim. *Correspondence* analizinin kullandığı Chi-Kare metriği, *relational* (ilişkisel) temsil tözel (substantive) ve görsel temsile elverişli betimleme konusunda benim için tam bir okuldu. Bu çalışmada ODTÜ'den Zeynep Eraydın ve Zeynep Aktuna'nın katkıları oldu. Bu TÜBİTAK projesinin, İstanbul'un tarihsel ve toplumsal coğrafyası konusunda *correspondence* analizle yapılmış ilk sistematik değerlendirmeler arasında olduğunu düşünüyorum. Ancak çok sonra çözebildiğim bazı teknik sorunları vardı. Yayına dönüşmedi. Ama o değerli veriye defalarca geri döndüm. Eda'nın doktora çalışması ve bu sergi (İstanbul 1910-2010) vesilesiyle aynı dataya defalarca geri döndüm. Benzersiz bir hazine değerindedir. Tekrar geri döneceğime eminim. Bu projenin ardından hüznü dolu bir dizi olay sonucu emekliliğimi isteyerek ODTÜ'den ayrıldım. Bir daha da geri dönmek gelmedi içimden... Bilgi Üniversitesi'ne gelmek için ODTÜ'den ayrılmadım. Bilgi'ye gelmemiş olsaydım ne yapardım bilmiyorum ama ODTÜ'den ayrıldım, ayrıldım. Şimdi geriye dönüp baktığımda bazı hocalarımı özellikle sevgili hocam Tansı Şenyapılı'yı çok özlememe rağmen olumlu yönleri ağır basan bir karar verdiğim kanısındayım.

Bilgi Üniversitesi'ne 2005'ten sonra mı katıldınız?

Prof. Dr. İhsan Bilgin'in davetiyle Eylül 2005'te Bilgi'de Mimari Tasarım Yüksek Lisans programında çalışmaya başladım. Program Dolapdere'deydi. İstanbul artık liseyi bitirdiğimdiki İstanbul değildi. Dr. Eda Ünlü Yücesoy'la orada tekrar karşılaştık ve İstanbul 1910-1922 projesine ve veri tabanlarına

¹⁷ Bunları haritalamanın bir yolunu bulmam gerektiğini düşündüm. Sorunu on beş yılda çözebildim. Çetin bir temsil sorunuymuş. Çözüm Dr. Savaş Yıldırım tarafından kodlanarak *Katmanlar* adlı bir programa dönüştürüldü. Şimdi kadı sicilleri dahil birçok veriyi kolayca haritalayabiliyoruz.

geri dönen bir TÜBİTAK yurtiçi doktora araştırma projesi hazırladık. Bilgi'de St. Joseph'den tanıdığım Rektör Prof. Dr. Aydın Uğur'un yardımcılığına getirildim. Prof. Aydın Uğur'un destek yazısıyla projemiz kabul edildi. Eda'nın özverili katkılarıyla sokak peyzajlarının temsiline ilişkin temsil modelini iyileştirdik. Sayısal sınıflama, ileri veri görselleştirme teknikleri içeren yeni model İstanbul'da şekillendi. Bilgi Üniversitesi Bilgisayar Bilimleri Bölümü'nden Dr. Mehmet Gencer tüm sürecin farklı adımlarını birleştiren genel amaçlı programlar hazırladı. Bugün on yıl öncesine oranla çok ileri bir aşamadayız. Bu katkı olmasa İstanbul 1910-2010 sergisindeki haritaların pek azını yapabiliydik.

Bunun ilk önemli örneğini 2009'da çıkan Türkiye Seçim Atlası araştırmasında gördük. Biraz bu atlasın bahsedebilir misiniz?

Prof. Hasan Kirmanoğlu'yla birlikte yaptığımız o atlasın hikayesi ilginçtir.¹⁸ O atlasla her haritanın yedi-sekiz farklı versiyonunu ürettik. Çapraz tabloları en az bilgi kaybıyla özetleyen temsil modelini bu proje kapsamında deneyerek geliştirdik. Yani temsil yaklaşımı ve metodoloji uygulama içinde gelişti. Alim'in¹⁹ ve Gülsen'in²⁰ tezlerinde ve Eda'nın İstanbul 1910-1922 projesinde kullanıldı. Bilgi Üniversitesi Bilgisayar Bilimleri Bölümü'nden Dr. Savaş Yıldırım Seçim Atlası için yazılan programları kullanıcı dostu *katmanlar* adlı bir grafik arayüz programında birleştirdi... Şimdi Seçim Atlasının daha iyisini çok kısa zamanda üretebiliriz. Atlasla temel kaygımız Türkiye siyaset alanının (field) genel bir resmini çekmekti. Tüm partilerin tüm seçim çevrelerindeki performansını tek bir harita üzerinde gösterebilmeyi amaçladık. Bir ölçüde de başarılı olduk. Ama görselleştirme kaygımız anlatı kurma kaygımızdan daha yüksekti. Bu nedenle haritaları ve bulguları yorumlamaya çalışmadık. Ancak okuyucu harita ve görselleştirmeden çok, anlatı bekliyormuş. Diğer taraftan renk seçimlerinde de hatalar yaptık. Seçim Atlası bir daha bu biçimiyle yayımlanmaz. Yayımlanmayacak. Çünkü -sıkı durun- artık aynı atlası bugün ilçe düzeyinde üretebiliyoruz. İlçe düzeyindeki haritaları pahalı basılı format yerine internet üzerinden yayımlamayı düşünürüm. Bu durumda temsil modelindeki farklılaşma ve iyileşmeleri hemen kullanıcıya aktarmak "zamanın ruhuna" çok daha uygun olur. Bu projedeki ilgisi anlayışı ve katkıları için Bilgi Yayınları yöneticisi Fahri Aral'a ne kadar teşekkür etsek az. Hasan ve ben, ken-

18 Murat Güvenç, Hasan Kirmanoğlu, *Türkiye Seçim Atlası 1950-2009: Türkiye Siyasetinde Süreklilik ve Değişim*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

19 Alim Arlı, "Sosyal Mekânda Farklılaşma: Denizli'de Kırsal/Kentsel Dönüşüm (1990-2000)", Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi SBE Sosyoloji Anabilim Dalı, 2009.

20 Gülsen Yılmaz, "Kentsel Planlamada Yeni Temsil Biçimlerine Doğru: İstanbul'da Ticari Aktivitelerin Mekânsal Organizasyonu, Tarihi ve Coğrafi Çözümlenmeler", Doktora tezi, Gazi Üniversitesi FBE Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 2009.

disine seçimlerle ilgili bir “best seller” borçluyuz ve dilerim bir gün borcumuzu ödemek mümkün olur.

İstanbul 1910-2010 araştırmasından bahsedelim biraz. Yüz yıllık bir dönemde İstanbul'un sosyal ekolojisinin değişimi ve dönüşümünün tespitiyle ilgili çok önemli bir proje bu.

Projenin ilginç bir öyküsü var. Eda'nın doktora sonrası araştırma projesi biterken İstanbul 2010 kültür başkenti projesi ortaya çıktı. İstanbul 2010 programına bir sergi projesiyle katılmanın hem elimizdeki verileri yeniden değerlendirme hem de yeni veriler üretme açısından ilginç fırsatlar sağlayabileceğini düşündük. 1910 İstanbul'a elektrik gelmeden önceki son tarihtir. Elektrikli tramvay, telefon ve elektrikten yoksun İstanbul'un pre-modern döneminin sonudur. Oysa 1922'de tramvay, elektrik, telefon, hepsi var. Telgrafın çalıştığı bir İstanbul'u anlatıyor. Ayrıca milli iktisat politikalarının etkilerini izlemenin mümkün olabileceğini düşündük.

İstanbul 1910-2010 projesi eldeki tüm verileri İlhan Tekeli'nin geliştirdiği dört dönemli historiografik çerçevede değerlendiren bir modüler proje olarak tasarlandı. Eda da bu fikri paylaştı. Eda'yla birlikte geçerlilik, metodolojik ve muhteva açısından boşluk içermeyen, hiçbir şey havada bırakmayan bir metin hazırladık. Böyle bir sergiye neden gerek var? Neden Santralİstanbul? 1910-2010 tarihleri nasıl seçildi? Dönemleme, temalar vb. sorulara yanıt veren bir taslak metin hazırladık. Kavramsal metin için üç ay uğraştık. Prof. İlhan Bilgin, Prof. Günkut Akın, Prof. Sibel Bozdoğan, Doç. Tansel Korkmaz ve Burak Boysan'ın katkılarıyla son halini alan projemiz 2010 ajansı tarafından bir yıl gecikmeyle de olsa kabul edildi ve 2009 başında önemli bir destekle çalışmaya başladık. İşe, değindiğim TÜBİTAK projesi kapsamında oluşturulan 1910 ve 1922 verileriyle başladık. Yirmiye yakın araştırmacı çalışıyor. Pervititch haritasının maketi gibi ilginç sunuşlar içerecek. Maket şu anda üretiliyor.

Biraz bahsedebilir misiniz? Bu çok önemli.

Silahtarağa (Santralİstanbul), Şişli tramvay deposu (bugünkü Cevahir AVM), Beylerbeyi, Kadıköy (Moda), Kazlıçeşme arasını kapsayacak, yetmiş iki metre-karelik bir kent maketi hazırlanıyor. 1930-1940 dönemi İstanbul'unu 1/1000 ölçekte bina bina izlemek mümkün olacak.

Bu biraz da İstanbul kent müzesini kurmaya adım atıldığı anlamına geliyor.

İlgi duyulursa neden olmasın? 1910-2010 kapsamında İstanbul Ticaret Odası bize şehrin ticaret sicilini verdi. Şimdi bir milyon kayıt içeren bu büyük veri tabanının yer kodlamasıyla uğraşıyoruz.

O devasa sicili özetleyip görselleştirecek misiniz?

Evet Alim'in söylediği gibi veriler çok etkileyici. XX. yüzyılda İstanbul'da kurulmuş, kapanmış toplam 880.000 firmayı kapsıyor.

Gülşen doktorasında hangi datayı kullanmıştı hocam?

O da bunun daha yeni 1996 yılına ait bir dökümünü kullandı. Toplam bir yıl o.

Onun veri setinde de 220.000 firma bilgisi vardı galiba.

Bu 880.000 kaydı inceledik. 1950 öncesine ilişkin kayıt kalitesi düşük, ama giderek yükseliyor. Yer kodlama sürecinde Dr. Mehmet Gencer adres çözümleyici bir öğrenen yazılım geliştirdi. İstanbul Belediyesi'nin de etkin şehir rehberi yardımıyla çok zor bir kodlama işinin neredeyse sonuna geldik. Eski sokakları, eski sokak isimleri üzerinden yeniden kodladık. 2009'un verilerinin yer kodlaması bitti. Şimdi İstanbul'un 1910'da bir liman kentinden, 2010'daki büyük metropole dönüşümünü anlatabileceğiz. Şu anda bir araştırma merkezini yıllarca meşgul edebilecek bir araştırma altyapısı kurmuş durumdayız. Tabii zengin sorgulamalara elverişli bu altyapının tüm potansiyelini sergilemek olanaksız. Dileriz sergileyebileceğimiz yapıları hakkında bir fikir verir.

Eda, 1950 öncesine ilişkin verileri Meclis Kütüphanesi'nden temin etti. 1930, 1935, 1940, 1946 *Annuaire Oriental*'lerini buldu. Şu anda bunlar bilgisayar ortamına aktarılıyor. Sonuçta 1950 yılının, 1946 yılının İstanbul'da bugün yok olan yerlerin haritasını yapma fikri çok heyecan veriyor. Çalışanlar da sanırım bu işten yararlandılar. Şimdi İstanbul'un tarihini, sosyolojisini okumaya elverişli bir temele sahip olduk.

İstanbul'da emeğin, sermayenin ve mekansal üretim faktörlerinin mahalleler itibarıyla dağılımına ilişkin verilerden hareketle özgün haritalar üretmeye başladık. Bu bağlamda eski araştırmalarımızı yeniden ele almak, atmaya kıyamadığım 1989 yılının kapasite raporlarını yeniden değerlendirmek mümkün olacak. 1989'da küreselleşmenin ilk evresinde üretilen bu araştırma bize önemli nirengi noktaları sağlayacak. Umarım İstanbul tarihsel coğrafyasıyla ilgili sorunuzu yanıtlayabilmişimdir.

Biraz İstanbul 1910-2010 sergisinin nasıl olacağı, düzeni hakkında bir şeyler söyleyebilir misiniz?

2010 sergisi şu anda hazırlanıyor. Diğer gruplardan çok bizim grubun yaptıklarını anlatayım. Bizim haritalar ve veri tabanları giriş holünde elektronik ortamda sergilenecek. Diğer taraftan Sn. Günkut Akın, Sn. İhsan Bilgin ve Sn. Tansel Korkmaz'ın hazırladığı dönem sergilerinde bazı haritalarımız yer alacak. Son olarak altmış metrelik çıkış koridorunda Tünel'den Maslak hattının

Batı cephe fotoğrafları yer alacak. Sergiyi terk eden izleyici Tünel-Maslak arasını bir şeritvari haritayı izleyerek bir dakikada yürüyebilecek. Bu kısa deneyim süresinde cadde peyzajının zaman içerisinde nasıl değiştiği izlenebilecek. Dilerim tasarladıklarımızı hayata geçirebiliriz.

Hocam biraz da İstanbul üzerine konuşalım. İstanbul'la ilgili sizin pek çok araştırmanız oldu. Bütün bu çalışmalardan, okuduklarınızdan, bulgularınızdan, araştırmalarınızdan çıkan sonuçlara göre İstanbul nasıl bir şehirdir? Tarihsel coğrafyası nasıl dönüştü? İstanbul'u nasıl anlamalıyız? Diğer dünya kentlerinden hangileriyle karşılaştırılabilir? Bir Akdeniz şehri midir? Bir bölgesel ekonomik başkent midir? Ya da başka bir şey midir? Richard Sennett geçenlerde yapılan Urban Age toplantısında İstanbul için farklı kültür ve coğrafyaları birbirine bağlayan bir yer olarak "eklem kent" (hinge city) tanımını yaptı. Saskia Sassen'in rağbet gören bir "küresel metropol" modeli var. Soja'nın "Postmetropolis" kitabı bağlamında pek çok tartışma var literatürde. Yine Massey'in "dünya kenti" modeli var. Bir de 1980 sonrası küreselleşme eğilimleriyle birlikte İstanbul'un küresel ve bölgesel anlamda değişen bir konumu söz konusu; küresel, yerel ve uluslararası etkileşimlerde artan bir etkisi var. 1990 sonrası derinleşen bir ekonomik, siyasi ve sosyal değişim süreci ve 2000'lerden sonra da artık kabını paramparça etmiş, uçsuz bucaksız bir alana yayılmış bir İstanbul söz konusu. Yine Kocaeli ve Tekirdağ'ı da içine alan bir kent bölgesi olması anlamında İstanbul bir metropoliten aglomerasyona dönüşmüş durumda. Nasıl anlaşılmalı bu süreç, sizin gözlemleriniz neler?

Günümüz İstanbul'unu anlamak için, küresel zamanları ve süreçleri anlamak gerekir. Küresel süreçler İstanbul'un tarihini çok derinden etkiliyor. Şimdi küresel ve yerel faktörleri ayrı ayrı çalışmak gerek. Arızı faktörler arasında coğrafya, tarih, siyaset, iklimi ele almak gerekir. Vidal de la Blache'in öğrencisi (Jean) Brunhes'in derlediği *Beşeri Coğrafyanın İlkeleri* kitabında vurgulandığı üzere, Bursa, İzmir, Manisa, İskenderun, Antakya, Beyrut, Alanya, Atina, Selanik, Dubrovnik şehirleri düzensiz yağış rejimleri nedeniyle dağ yamacına kurulu şehirlerdir. İstanbul boğaz nedeniyle atipik bir şehirdir. Doğu Akdeniz şehirleri gibi dağ yamacına kurulmadığı gibi, bir nehir kenarında da değildir. Bu, İstanbul'u anlamak açısından önemlidir. Çünkü stratejik açıdan önemli olan boğazı kontrol kaygısı nedeniyle İstanbul bu modele uymaz. Yakınında dağ olmayışı İstanbul'un bir büyük yapısal problemidir. Boğaz, köprü kurmak için fazla geniş, mekansal etkileşimi tümüyle kesmek için fazla dar bir geçittir. Nüfusun yüzde 80'i Avrupa tarafında, yüzde 20'si de tarih boyunca bunun diğer tarafında. Bu şehir büyüdüğü zaman her iki yönde de büyüyor. Bu nedenle her dönemde suyunu uzaklardan getirmesi gerekmiş, su sıkıntısı çekmiştir. Trakya içlerinden Istrancalara uzanan bir su temin sistemi kurmak

gerekmiş. Bir de Karadeniz'e doğru da büyüyor. Üç yönlü bir büyüme biçimi. Ama bu üç yönlü büyüme süreçleri birbirini dengeliyor. Yani bunların bileşkesi hep Eminönü üzerinde kalıyor. Tarihî yarımada'nın önemi de bu şehirde hiç azalmıyor. Şehir ne kadar büyürse büyüsün tarihî yarımada o kadar önem kazanıyor. Bunun aynısı Ankara'da yaşanmıyor örneğin. Şehir dağa karşı büyü-yemeyeceği için ovaya büyüyor. Ovaya büyüdüğü için de tarihî merkez aşağıda kalıyor. Bursa'da da tarihî merkez dışarıda kalıyor, Manisa'da da, İzmir'de de. Anlatabildim mi?

Bu durumda İstanbul'da merkezin yeri pek değişmemiş oluyor?

Aynen. Peki, tarihî merkezin bu kadar "asude" kalması, -sizin kitapta anlatılıyor, hani böyle tarihî yarımada'ya gittiğin zaman sakin, gelişmeden uzak, "asude" bir yere gidiyorsun ya²¹- nasıl mümkün oluyor? İstanbul'daki patırtılı dönüşüm çok güzel de esas bizim bu merkezimizdeki boğaz bunu kesiyor. Haliç bunu kesiyor. Tarihî yarımada'nın çok yüksek bir potansiyeli var. Fakat bu potansiyeli ranta dönüştürecek erişilebilirliği yok. Nasıl diyelim, elimizde 100.000 voltluk iki tane güç var. Bunları birbirine yaklaştırdığın zaman kıvılcım çakacak. Ama araya boğaz girmiş çakamıyor. Ne zaman çakacak bu? Marmaray bağlandığı zaman. Tarihî yarımada çakacak. Manhattan neyse, tarihî yarımada da onu olmak isteyecek. Tabii izin veremeyecekler oraya 500 katlı bina yapmaya. İzin veremedikleri zaman ne olacak? Var olan binalar bir anda altın değerine çıkacak. Mısır Çarşısı'nda *Rolex* saatlerinin satıldığını, Kapalıçarşı'nın içinin Zaralarla filan dolduğunu göreceksiniz. Marmaray'dan sonra tarihî yarımada'nın üzerine inanılmaz bir *gentrification* (mutenalaştırma) ve rant gelecek. Ve tarihî yarımada İstanbul'un en mutena, en fazla yaşanılabilir yerlerinden bir tanesi olacak. İstanbul'u size bir fındikkabuğunda bu kadar anlatabilirim.

Şehrin tarihsel coğrafyası hakkında önemli şeyler söylediniz. İstanbul, Doğu Marmara'da gelişen büyük bir metropoliten aglomerasyonun tam merkezinde yer alıyor. Bu anlamda İstanbul'un bir de sosyolojisi var. Şehir ekolojisi, şehir sosyolojisi bağlamında baktığımızda İstanbul'u anlamaya nasıl başlamak gerekiyor?

Biliyorsunuz ben mekanın sosyal tarihe önemli katkılar yapabileceğini, önemli ipuçları sağlayabileceğini düşünüyorum. Yeni Avrupa kent çalışmaları yazını Kuzeybatı Avrupa kentleriyle Güneydoğu Avrupa kentleri arasındaki sosyal ekolojik farkları vurgular. Kuzeybatı Avrupa kentlerinde Endüstri devriminin ardından varlıklı sınıflar, elitler şehir merkezlerini terk ederek *country side*'a, çeperdeki *estate*'lere çekilmişler. Şehir merkezleri toplu halde işçi sını-

21 *Bir Semte Vefa*, Yunus Uğur, N. Bilge Özel İmanov (der.), İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.

fının, depoların ve fabrikaların yeri olmuş. Manchester paradigmatik örnektir. Sanayi Devrimi Güneydoğu Avrupa'ya yüz yıllık bir sürede gecikmeli yayılmış. Bu hem seçmeli hem de gecikmeli süreç sonucunda Güneydoğu Avrupa ve Balkan kentlerinde kentli elitler şehir merkezlerini terk etmekte Kuzeybatı Avrupa'daki muadilleri kadar istekli olmamışlar. Bu durum şehir merkezlerinin seçkinler ile küçük burjuvalar ve çalışan sınıflar arasında paylaşılmasına yol açmış. İstanbul da bu yapıdadır. İstiklal Caddesi'nin boğaza inen yamaçlarında üst-sınıflar (*upper-class*), batıya daha az havadar Tarlabası kesimi ise *petit burjuva*'lar (küçük burjuva) yoğun. Bu yapının benzeri Atina'da, Balkan şehirlerinde ve Güney İtalya'da gözlenmiş. Bulduğumuz coğrafyada şehir merkezleri hiçbir zaman burjuvalar tarafından terk edilmiyor. Benzer bir durum tarihî yarımada da var. İstanbul içerisindeki tüm sosyal katmanlar tarihî yarımada temsil ediliyor. Tarihî yarımada zenginlik bakımından Ataköy'e, eğitim bakımından Moda'ya, Etiler'e benzeyen yüksek gelir grubu insanların oturduğu mahallelerin yanı sıra mavi yakalı, hatta işsiz yoğun mahalleler var.

İstanbul'un sosyal ekolojisi büyük ölçüde Doğu-Güneydoğu Avrupa kentleri sosyal ekolojik modeli üzerinden okunabilir. 1910 *Annuaire Oriental*'lerinde bu berrak biçimde ortaya çıkıyor. *Toplumsal Tarih*'te yayınladığımız küçük bir yazıda²² bununla ilgili bilgiler var. Hem etnisite farklarını hem de sosyal sınıf farklarını gördüğün üç büyük bölge var o kesimde: Musevi bölgesi, Rum ve Levanten bölgesi ve Ermeni bölgesi. Taksim Ermenilerle Rumları birbirinden ayıran sınır. Tünel de Musevilerle Rumları birbirinden ayıran sınır. Ve bunlar üç bölge şekillendirmişler. Fakat bütün o bölgelerin, üst sınıfları *Grand Rue de Pera* yani bizim Cadde-i Kebir (İstiklal Caddesi) üzerinde yer seçiyorlar. Şimdi *Grand Rue de Pera*'yı az önce anlattığım bizim o sergi hattımızdan okuduğün zaman ilginç şeyler çıkıyor. Bu cadde coğrafi açıdan olduğu kadar toplumsal açıdan da çok önemli bir sınır. Taksim, varlıklı Rum ve yabancı yoğun bölgeyle varlıklı yoğun Ermeni bölgesi arasında sınır oluşturuyor. Tünel ise varlıklı Rumlarla varlıklı Musevi hanehalkları arasında sınır oluşturuyor. Aynı şekilde arka tarafa gittiğün zaman, Tarlabası'ndan Pangaltı'ya geçildiğünde mütevazı Rum hanehalklarının bölgesinden mütevazı Ermeni hanehalkı yoğun bölgeye geçiliyor. Bu, toplumsal coğrafyacıların ileri sürdükleriyle birebir uyumlu bir yapı. Etnik gruplar *enklav* oluştururken, statü farklılaşması *lineer* sektörel bir yapı oluşturuyor. Beyoğlu yakasının yüzyıl başı sosyal ekolojisi, üç milletin üç kompakt bölge oluşturduğu bir yapı. İktisadi farklılaşma bu yapıyı çapraz kesiyor. Yani sınıf farklılaşmasıyla etnik farklılaşmanın çakışması (süperpozisyonu) iki farklı biçimde okunabilecek iki katman oluşturuyor. Bu

22 Murat Güvenç, "İstanbul 1910: Beyoğlu Yakasının İşyeri-Konut İlişkileri", *Toplumsal Tarih*, 2007, sy. 159, s. 28-33.

yapıda ‘milletlerin’ yoğunlaşma alanlarının sınırlarını kolaylıkla tespit edilebiliyoruz. Yunus’un (Uğur) doktora tezinde Edirne’de bulduğumuz gibi.

Bu cadde (İstiklal) pek çamur olmuyor. Akarsuyun ilk geldiği, düz, ilk sokak aydınlatmasının yapıldığı bölge. Yokuş aşağı inildikçe çamur ve su problemi ortaya çıkıyor. Onun için burası bir tür *high street* (yüksek cadde). Beyoğlu yakasının topografyası tersine kapatılmış bir kayığa benzetilebilir. İstiklal Caddesi bu kayığın omurgasını oluşturuyor. Bu kayığın baş kısmı Yüksek Kaldırım’dan denize iniyor. Kuzeye ilerlendikçe Maslak’a kadar düşük eğimle devam ediyor. Eski dilde haritacılıkta buna hatt-ı bâlâ derler. Su ayırım çizgisi yani *crestline* bir sırt hattı bu.

Taksim kelimesi de oradan gelmiyor mu?

Tabii. Su Taksim’de makseme girip dağılıyor. Harbiye, Şişli Mecidiyeköy, Zincirli kuyu, Ayazağa Maslak üzerinden Hacı Osman’a varılıyor. Su da oradan, Belgrat ormanlarından sağlanıyor. İstanbul böyle bir şehir. Köprüler yapılanaya kadar Anadolu Yakası çok önemli bir yer değil, çünkü Üsküdar İpek Yolu’nun gelip de kervanın bozulduğu, denizyoluna bağlandığı bir nokta, Uzak Doğu’ya giden bir kapı. İstanbul’un doğu-batı bağlantısı Üsküdar üzerinden kuruluyor. Kuzey-güney bağlantısı da boğaz üzerinden. Bu durumda İstanbul, Marsilya ve Venedik’le birlikte Avrupa’nın üç kapısından biri. İstanbul boğaz üzerinden Karadeniz’i, Karadeniz üzerinden de Tuna’yı kontrol ediyor. Tuna bizi Budapeşte’ye, Viyana’ya kadar götürüyor. İstanbul Doğu Avrupa’nın kapısı... Bir *gateway city*.

Böylesine önemli, özellikli, katmanlı, stratejik bir kent nasıl yönetilmeli? Bu çok önemli ama bilimsel bakımdan çok az tartışılan bir konu. Türkiye’nin bir meselesi var. Sık sık derslerinizde söylediğiniz bir şey var: Hollanda kadar bir nüfus Hollanda’nın onda biri kadar bir alanda yığılmış ve bir bölge kent olarak Tekirdağ’dan başlayarak Kocaeli, Bilecik, Yalova ve Bursa’yı içine alan bir metropoliten aglomerasyonun tam ortasında. Mevcut yönetim mevzuatı bu kompleksiteyi görüyor mu? Ya da bu boyutta bir metropol nasıl yönetilmeli?

Konuya “*critical realist*” (eleştirel realist) bir çerçeveden yaklaştığımı belirtmeliyim. Ampirik araştırmayı küçümsemeden bu konuda eleştirel realistlerin “*evidence based policy*” (delillendirilmiş, kanıtlanmış politika)²³ ve hesap verebilir (*accountable*) bir yönetim anlayışı gerekir. Tek adam yönetimleri kısa vadede sonuç alıcı olabilir ancak uzun vadede güvenilir ve sürdürülebilir değildir. Ayrıca bu ölçekte bir şehrin iyi niyet veya ütopyalarla yönetilemeyeceği kanısındayım.

23 Ray Pawson, *Evidence-Based Policy: A Realist Perspective*, Sage Publications, 2006.

İstanbul'u yönetmeye aday olanlar, yönetim iddiası taşıyan koalisyon, İstanbul'u zihinlerinde temsil edebilmeliler. İstanbul, ilçe belediyeleri topluluğundan daha fazla bir oluşum. Bu büyük oluşum *Google Earth*'teki çatılar okyanusunun ardında neler yaşandığına bakarak temsil edilemez. Üretim nerelerde yoğunlaşmıştır? Hangi kesim ne tür üretimde uzmanlaşmıştır? Metropolün neresi neresiyle, hangi oranda etkileşir? Ve değişmeler hangi kesimde ne hızla gerçekleşiyor? Bu kompleks sistemin nasıl çalıştığı, yapısı, ataleti anlaşılmadan müdahalelerin başarılı olabileceği kanısında değilim; niyet önemli, ancak bir yere kadar. Plancılar İstanbul'un iş merkezini beş kilometre batıya kaydırmayı düşünebilirler ama diğer koşullar sabit kaldığı takdirde bunun gerçekleştirilme şansı düşük olur. Nitekim 1950'lerin başından itibaren Kazlıçeşme'deki dericilerin, şehir dışına kaldırılması planlanıyor ancak Kazlıçeşme ancak 1990'ların başında terk ediliyor. Kırk yıl... Askerî müdahaleler, yeni iktisadi rejimler, sağ iktidarlar, sol iktidarlar geliyor. O kompleks oradan sökülüp çıkarılmıyor. Çünkü Kazlıçeşme'yi olduğu yerden çıkarabilmek için, ona bir alternatif göstermek, dericileri oraya bağlayan sosyal, iktisadi, ticari teknolojik bağlantılara alternatif göstermek gerekiyor...

Düşey çözülmüş üretim komplekslerinde [A. J. Scott'un *vertically disintegrated production complex* kavramına işaret ediliyor] öyle bağlantılar var ki buradan çık demek "öl" demek gibi oluyor. Oradan da çıkılmıyor. Şehre müdahale, kompleks ve öngörülme yapıları müdahale anlamına geliyor. O zaman üreticiler, tüketiciler, yurttaşlar çok boyutlu kanallarla muhalefet ediyorlar. Öyle muhalefet kanalları ortaya çıkarabiliyorlar ki onları oradan kolay kolay çıkartamıyorsun. Denilecek ki kırk yıl sonra olsa da başarı gelmiş. Evet, ama bu çözüm iki aşamada gerçekleşti. İlk olarak deri sanayicileri için bir organize sanayi bölgesi yapıldı. Bütün bir deri üretim prosesi değişti oraya gidildiği zaman. "*Labor intensive, skill dependent*" (Emek yoğun, beceri bağımlı) bir prodesten, "*capital intensive*" (sermaye yoğun), robotların çalıştığı "*computer base*" (enformasyon bazlı) fabrikalara geçtiler. Bu dönüşüm böyle olduğu zaman da, işçiye ve becerili emeğe olan bağımlılığı zayıflatıkları için gidebildiler. Gidemeyenler ne oldu? Bursa'nın, Çorlu'nun, Tekirdağ'ın ilçelerine dağıldılar. Oralarda eski teknolojiyle deri üretmeyi sürdürdüler. Şehre müdahalede "ceffelkalem", "Ben yaptım, yetkiliyim, güç bende" denilerek başarılı olunmuyor. E-5 yoluna bakan bütün binaları kireç badana yapmak peyzaj sorununu çözmez! İtiraf edelim ki bu konuda bildiklerimiz sınırlı; siyasetten bağımsız olarak söylüyorum, çok bir şey bilmiyoruz.

Aslında bir de köprü tartışması var şu anda. Çok önemli bir karar ve çok sağlıklı bir kamusal tartışma yürüdüğünü söylemek mümkün değil. Ne dersiniz?

Evet, güzel bir örnek. Köprü İstanbul'a en önemli müdahalelerdendir. "Köprüye hayır", "Köprü medeniyettir" tartışması eskiden olduğu gibi işi ka-

yıkçı kavgasına dönüştürdü. Kimse nesne olarak köprüye karşı değil! Sorun köprünün gerçekleştirilme biçimiyle ilgili. Gayrimenkul değer artışını vergilendirmenin bozgunculuk şeklinde alındığı bir ülkede yaşıyoruz. Denetlenmezse köprü, tünel, tüp geçit gibi uygulamalar bir kentin tüm tarihî dokusunun yıkılmasına neden olabilir. Kadıköy’de çocukluğumun geçtiği mahalleler birinci köprünün ardından beş yıl sonra neredeyse tümüyle yıkıldı. Şimdi aynı tür bir değişim Marmaray’la olacak. Sorun teknik olmaktan çok meşruiyetle ilgili. Yani sorun boğazın altından tüp geçirmek, asma köprü kurmakla ilgili değil. Bir şehir peyzajı, adeta şehrin üzerinde asılı duran, şehri örten bir rant yüzeyiyle süreklilik kazanıp kendini üretir. Erişilebilirliği yüksek kesimlerde rant yüksek, sapa yörelerde de düşüktür. Gözlediğimiz şehir peyzajlarının özellikleri, sürekliliği ve yeniden üretimi işte bu rant farklılaşması içinde gerçekleşir. Dar gelirliler, küçük esnaf ve zanaatkâr takımı rant yüzeyinin görece düşük olduğu “kuytu vadilerde”, hali vakti yeride olanlar, bu yüksek rantları karşılayabilecek işletmeler (kuyumcular, saatçiler, bankalar, sigorta şirketleri) rant yüzeyinin “zirvelerinde” yoğunlaşır. Metropolün ulaşım alt-yapısına yapılan müdahaleler bu yapıyı fazla değiştirmez. Ancak Marmaray kentin üzerini örten bu rant yüzeyinin şeklini değiştirecek ve İstanbul peyzajını alt üst edecek önemde bir yatırımdır. Bu yatırım rantın düşük olduğu vadileri ortadan kaldıracak, yerel rant tepeciklerini aşındırarak “düzlüklere” veya yeni vadilere dönüştürebilecektir. Ceketi tersyüz etme metaforu geçerli olabilir. Diyeceğim o ki Marmaray sadece bir metro hattı değil! Şimdi ben ilke ve kategori olarak ne Marmaray’a ne metrobüse ne de köprüye karşıyım. Ben karmaşık kent bünyeleri için kapalı kapılar ardında tasarlanan sonuçları itibariyle puslu bu tür “toptancı”, “ceffelkalem” müdahalelere karşıyım.

Kentsel bünyeye müdahale nasıl olmalı? Nasıl tasarlanıp hazırlanmalı? Müdahalenin sosyal maliyeti, meşruiyeti katılımcı süreçle tartışılmalı. Bu yapılabilir mi? Bence istenirse yapılabilir. Günümüzün iletişim teknolojisi ve koşulları buna izin veriyor. Kim yapabilir? Bunun sosyal maliyetini hesaplayacak, bu kentsel dönüşümü hakkaniyete uygun bir şekilde kamuya, insanların hayatına minimal zarar verebilecek şekilde geliştirecek bir uzmanlık hem Türkiye’de hem de yurtdışında mevcut. Sorun bu uzmanlığın kullanımı ve seferber edilmesiyle ilgili! İstanbul’un yönetimiyle ilgili soru ve sorun işte burada düğümleniyor. Otobüs satın almak gerektiğinde, kanalizasyon temizliği konusunda kullandığımız küresel standartları kent yönetimi, yönetim konusunda kullanamıyoruz.

Teknoloji, finansman, altyapı konusunda uzmanlığa saygı duyuluyor ama kentin toplumsal-mekansal bünyesine müdahaleler kapalı kapılar ardında puslu biçimde tasarlanıyor. Sonucun askıya çıkarılmış olması da sorunu elbette çözmiyor. Müdahalenin sosyal maliyeti nedir, farklı gruplar bundan nasıl etkilenir, kimler zarar görür, çevreye ne getirir ne götürür, alternatifleri

nedir? Bu sorular pek gündeme gelmiyor. Şehirler kompleks toplumsal ve mekansal oluşumlardır. Şehirlerin yönetimi meselesine öncelikle “cehaletimizi teslim ederek” yeni bir bakış açısıyla yaklaşmak gerekir. Aklımıza uygun geleni yapabilme yetkisi ve önceliğinin edilgen bir tutumla tümüyle iktidara sahip olanlara bırakılması geri dönülmez ve mazereti olmayan hatalara yol açabilir. 1958 devalüasyonu ardından belki alternatif yoktu. Ama bugün var ve başka türlüünü yapmak mümkün! Otomobilleri veya peyniri vergilendirmekte kullandığımız mahareti neden taşınmazların vergilendirilmesinde kullanmıyoruz? Nedenini herkes biliyor. Ama kimse bu işe el atamıyor. Çünkü çok büyük bir seçmen kitlesinin parmakları pastanın içinde!

Yönetim konusunda uzman değilim ama toplumsal geçerliliği ve getiri düzeyi düşük konularla uğraşıldığı kanısındayım. Çözüm konusunda fazla söze gerek yok! Yetkililer en iyisini biliyor!

Keban'daki emlak vergileri Boğaz'dan yüksekmış.

Hangi siyasi görüşten, hangi siyasi öncelik sisteminden yana olursak olalım bu tür gariplikler geliştirmeye çalıştığım söylemi geçersiz kılıyor. Toplumsal olarak otomobil, beyaz eşya ve emlak dokunulmaz konular. Emlakin vergilendirilmesi çok önemli ve bitmemiş bir proje ve İstanbul'un yönetiminin kilit taşı bu noktada. İstanbul nasıl yönetilmeli sorusunun cevabını bulduğumuz kanısında değilim. Büyükşehir yönetiminin en önemli aracı bu noktada. Bunu benden önce bin kişi söylemiş. Tesiri yok ama tesiri yok diye yanlış da değil... İşyerlerinin %72'si 1997 ile 2009 arasında kurulmuş bir şehirden bahsediyoruz. 1972 yılında hiç fabrikanın bulunmadığı bir kesimde bugün 1700 tane işyeri var. Bunların kaydı kuydu yok. Haritalanmamış (*uncharted*) bir topluluğu haritaladığın düzeyde sen oranın temsiline üretebiliyorsun. Bunun izleri var ama açık bir siyasi tartışmaya dönüşmüyor. Sergi konuya belki bir ayna tutar!

Dalan döneminden itibaren bazıları mecburi hale gelmiş müdahaleler olmakla beraber son yirmi yıldır yapılan bu büyük müdahaleleri, 1860 sonrası Baron Hausmann'ın Paris'e, yine 1945 sonrası Robert Moses'ın New York'a yaptığı müdahalelerle karşılaştırır mısınız?

Moses'ın New York'a yaptığı müdahale, kriz bağlamında ve büyük buhran bağlamında değerlendirilmeli. *New deal* politikası²⁴ içerisinde çok cevval bir yerel politikacının New York'u yeniden yapılandırmasıdır; Hausmann operasyonu da öyle. İstanbul'daki müdahaleler hiçbir zaman o türde öyle büyük şeylerle karşılaşmadı. Menderes operasyonu büyüktür. Ama ülkenin iktisadi koşulları yüzünden Hausmann tarzı operasyonun sürdürülmesi mümkün olmamıştır. 1958'de 2 lira 80 kuruş olan dolar 9 liraya yükselmiş ve operasyon

24 F. Roosevelt'in 1933-1939 yılları arasında uyguladığı iktisadi program.

durmuştur. Bu dönemde Ankara, İstanbul ve belki İzmir'in imarı ve istimlâkler kamu kaynaklarının çoğunu tüketmiş, toplumsal ve iktisadi maliyetin yüksekliği nedeniyle sürdürülememiştir. İstanbul'da çok sayıda tarihî eser muhafazakâr olduğunu söyleyenler tarafından yıkılmış ama sorun yine çözülememiştir.

Unkapanı'ndaki bütün konaklar, eserler yıkılıyor. Camiler, çeşmeler. Hakeza Vatan Caddesi üzerindeki yapıların hepsi gitmiş.

Evet. Ve bu "Hendesenin terbiyevi etkisinden yararlanmak gayesiyle yapılmış" (*disciplinary effect of geometry*). Yani ilginç bir muhafazakâr-modernist müdahale. Muhafazakâr bir başbakan şehirde çok sayıda modernist iz bırakabilmiş. O zaman ideolojik pozisyonların yerel düzleme tercümesinde gözardı edilemeyecek farklılaşmalar olabileceğini teslim etmeliyiz. Bugün de tarihî yarımada tasarımı değeri tartışmalı birçok *kitsch* yapı üretilebiliyor. İstanbul kara surları bir başka örnek. Belki müdahale edilmese daha iyi olurdu. Yapılan müdahaleyle daha iyisini yapma şansımızı da yitirdik... Topkapı bahçesine İngiliz çimi ekmek de öyle değil mi? Salacak'tan Kumkapı'ya otomobil tünel projesini de muhafazakârlıkla bağdaştırmakta zorlanıyorum. Bu tünelin havalandırma bacalarıyla siluet ilişkisi nasıl kurulacak? Mutlaka gerekli mi? Üstelik kanser ürettiği biliniyor. Kişisel olarak bu müdahalelerin yasallığı konusunda kuşku duymamakla birlikte meşruiyeti konusunda aynısını söyleyemem. Bu, tarihî yarımada'yı koruma konusunda iyi bir yaklaşım mı? Emin değilim.

Bütün bu anlatım aslında bize şehirle ilgili bilgimizin ne kadar cılız, öngörülerin ne kadar az tartışıldığını ve ne kadar sıradan olduğunu gösteriyor.

Bir problemi çözmeye başlamadan önce öğrenmeyi önemsemeliyiz. Beraber öğreneceğimiz çok şey var. Büyük şehirler nasıl temsil edilir? Ben bu problemle ilgili bir şeyler yapmaya gayret ettim. Ne kadar yapabildiysem o kadar yaptım. Ama bu problem önemli ve sadece seçimle veya aktivizmle çözülemez. Yadsımıyorum, şehre müdahale konusunda çok başarılı örnekler var. Metrobüs bence bir başarı öyküsü. Dünya çapında bir başarıdır. Ama bu tür projeci yaklaşım veya sığ muhalefetten çok fazlası gerekiyor.

Pek çok yerde zaten örnek gösterilmeye başlandı çevreye katkıları itibariyle. Muazzam bir iştir. Bir kaynak tasarrufu itibariyle de bunu teslim edelim.

Bu yeraltı lastikli tüneller hiç tartışılmadı ve henüz açılmadı bazıları galiba.

Niye bu tüneller açılır? Niye oraya açılır? Genelde geri dönülmez noktaya gelindikten sonra tartışmaya düşünmeye başlıyoruz! Oysa düşünmeye tartışmaya hakçalığa ve meşruiyete öncelik vermek gerek. Bu arada siyasi tercih kararlılık ve adanmışlığın çok önemli olduğunu düşünüyorum. Ama bu son saydıklarım günümüzde modası geçmiş duyarlılıklar.

Bir de dediğiniz gibi, bu Menderes operasyonu gibi işler 'muhafazakâr' bir söylem altında yapılıyor ama yaptığı ultra-modernist bir şey.

Evet.

Tarihe en ufak bir saygı yok. Altmış yıl oldu ve üretilen bu çelişkiler ısrarla görülmüyor; çok şaşırtıcı bir şey.

Evet, görülmüyor. Mesela Dolmabahçe Sarayı'nın arka bahçesine Yıldız Sarayı'nın önündeki boşluğa otel yaptırılabilir. Bu Büyük Britanya'da veya ABD'de olur mu? Hiç sanmıyorum. Bu politikalar ve uygulamalar tartışılmaya başlandığında çok geç kalınmış oluyor. Ne yazık ki genç İstanbulluların zihinsel haritalarına Dolmabahçe Sarayı, arka bahçesindeki büyük otel kompleksiyle birlikte 'nakşoluyor'. Bu elbette usulüne uygun bir müdahale ancak meşru mu?

Tam da burada eleştirel sosyal bilimin müdahil kimliğinin vurgulanması gerekiyor.

Evet.

Ve tabii bu müdahalenin, bilimsel hesabını verebilen kişiler tarafından yapılması gerekiyor. Kim yapacak bu müdahaleleri?

Evet, kim yapacak? Hesap verebilirlik önemli. Ama önce bunu önemsemek gerek. Şehirle ilgili problem gündeme geldiği zaman, şu andaki post-yapısalcı ve post-modernist söylem bence metin okumaları yapıyor. Metin okumalarından, bizim zihinsel yapılarımızın söylemlerimize, eylemlerimize nasıl eklemendiği anlaşılıyor. Yararsız değil. Ama müdahalelerin ideolojik düzeydeki söylemler veya değerlendirmeler üzerinden ele alınması bana göre mekan probleminin tamamen dışarıya atılması ve o alandaki bütün bir ekspertizin dışlanması anlamına geliyor. Ama burada bilim şehir yönetimine ne katıyor? Nasıl bir yol gösteriyor? Nasıl bir siyasi alternatif bir proje üretiyor? Veya nasıl bir duyarlılık kazandırıyor? Toplumsal görevini yerine getirebiliyor mu? Bireysel katkılar önemli ama sosyal bilimden yararlanıldığı kanısında değilim. Toplumsal adalete yabancı sosyal demokrat ve muhafazakâr modernist uygulamalar birbirini izliyor. Bu problemler bence yerel siyasetin ardında daha derin oluşumlara, belki büyüme koalisyonlarına işaret ediyor. Bunları öğrenmemiz, araştırmamız, üzerine çok düşünmemiz lazım.

Şehrin sakinlerinin de bunu biraz dert etmesi gerekiyor.

Evet. Bunlar en az çamur kadar, hatta daha önemli sorunlar. Çünkü içinde yaşadığımız bağlamda çamur sorunu çok kolay çözülebilir. Nitekim birçok başarılı müdahale var ama İstanbul artık Marmara bölgesi, Doğu-Marmara, Trakya bütünü içindeki ilişkileriyle düşünülmeli, anlaşılmalı. Bir de konuda uzman katkısı değerlendirilmiyor, bir kent çalışmaları alanına gereksinim var.

Türkiye'deki ideolojik çatışmaların, krizlerin aslında bilim alanında da ne kadar tahripkâr etkiler yarattığını, diyalogu zorlaştırdığını görebiliyoruz.

Maalesef her alanda bu böyle. İdeolojik “kayıkçı kavgaları” ne taraflara ne de kente pratik katkı sağlıyor. Ama tabii olumlu gelişmeler de var. Belki de toplum böyle bir oluşum. Bunu da hiçbir zaman unutmayalım. Bu da böyle evriliyor. Evrilirken bir kısım iyi şeyler kötü oluyor, kötü şeyler iyi oluyor. Sanıyorum bu biraz da kaçınılmaz, ama daha iyisinin yapılabileceğini düşünen iflah olmaz bir optimist tarafım var.

Kentsel dönüşüme giremedik hiç. Çünkü şehrin en büyük ve en planlı müdahale alanı bu kentsel dönüşüm projeleri. Şu anda en çok tartışılan, kelâmı bol bir iş ama önemli bir kafa karışıklığı var. Bu konuda neler söylemek istersiniz?

Bu kentsel dönüşüm dediğimiz şey nereden kaynaklanıyor? *Emlak Bankası* kitabında da bunların kuramsal çerçevesini bulabilirsiniz. Türkiye şehirlerinin makroformları 1958 devalüasyonunun ardından ithal ikameci politikalar döneminde yoğun kompakt ve altyapı yoksunu şehir formları oluşmuş. Bugün artık bu yapıyı Tekeli'nin deyimiyle bu mekansal çerçeveyi aşmak gerekiyor.

O dönemde kentsel altyapı aşırı yükleniyor değil mi?

Tabii. 1960'ların sonunda Kadıköy'de birçok mahallede kanalizasyon yetersizdi ve “pınarlar” oluşmuştu! 1968 yılında Dünya Sağlık Teşkilatı'nın katkısıyla DAMOC projesi başlatıldı ve akabinde İstanbul'da kentsel yaşam kalitesi yavaş yavaş yükselmeye başladı. Haliç'in temizlenmesi, kolektörler, işte Darlık Barajı'ndan Melen projesine kadar bütün stratejik kararlar o projede var. 1980'li yıllarda liberal bir rejime geçildiğinde yepyeni bir ortam oluştu. Kentsel alan bir yatırım alanına dönüştü. Dönüşümün çok büyük bölümü piyasa koşulları altında gerçekleşti. Bugün kentsel dönüşüm sorunu, taşınmazlar sektörünün herhangi bir nedenle dönüştüremediği yerel bölgelerle ilgili bir sorundur. Kısacası günümüzde taşınmazlar sektörü açısından bir tür dönüştürememe sorunudur. Ve bu sorunun nasıl çözüleceği henüz bilinmiyor. Tabii işin siyasi boyutu da çok önemli. 1980'li yıllara kadar şehirlerimizin varoşları kime oy veriyorlardı? Sosyal demokratlara... 1984 seçiminde Türkiye'de büyük bir siyasi kayma oldu. Sosyal demokratlara oy veren büyük gecekondulu kesiminin hepsi Özal'a verdi. Niye?

Gecekondulu affı.

İşte. Sorunu sonuçta tapu ve tapu tahsis belgesi çözdü. Yeminli teknik büro imar ıslah planı, dört kat inşaat hakkı, o döneme kadar barınak (*use value*) olarak kullanılan gecekonduyu kentsel ranttan pay alan bir metaya

dönüştürdü. Bu bağlamda birçok kent kesimi sessiz sedasız dönüştü. Bazı kesimlerde çoğunlukla mülkiyet problemleri nedeniyle sorun çözülemedi. Ve gecekondular sorunu geride kalırken kentsel dönüşüm sorunu ağırlık kazanmaya başladı. Sorun şairin dediği gibi büyük ölçüde öngörülen çözümden kaynaklanıyor. *(There are no problems, only solutions!)*

Gecekondu da meta haline geldi.

Aynen. Otuz yıl boyunca kullanım değerini kısmen de olsa koruyan gecekondular tümüyle metalaştı. Bir parselde bir gecekondular varken çözülebilecek bir problem, affın getirdiği mülkiyet parçalanmasıyla daha da içinden çıkmaz hale geldi. Şimdi belki 150 metrekaresel bir parsel üzerinde, beş hissedar hak sahibi konumunda. Bu tür bölgeler şehir merkezine hemen komşu kuşaklarda... Dolapdere, Mecidiyeköy'ün kuzeyi, Kâğıthane Cendere vadisinin pek çok kesimi böyle oluştu ve 2000'li yıllara kadar geldi. Şimdi artık üçüncü bir dalga geliyor. İşgal veya düzensiz parsellasyon, af ve imar ıslah planının ardından şimdi üçüncü dalga olarak görülebilir. 1980'e kadar Türkiye'de şehir rantlarına hiç ilgi göstermeyen sermaye artık kentsel dönüşüme ilgi gösteriyor. Gecekonduyu göçmenlerin kendileri, apartmanlaşan gecekonduları küçük müteahhit, kentsel dönüşümü ise büyük inşaat şirketleri GYO'lar (Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları) veya TOKİ gerçekleştiriyor. Artık dünya sistemi krize girdikçe yapılı çevre (*built environment*) sermayenin önemli bir çevrimine dönüşüyor. Kentsel dönüşüm apartmanlaşmış kesimlerden çok, herhangi bir nedenle apartmanlaşmamış kent kesimlerini dönüştürüyor. Bu sermaye modelinde yapılı çevre sermayenin dolaşım çevrimine giriyor. Kentsel dönüşümde TOKİ geniş yetkilere sahip. Boğaziçi Sosyoloji Bölümü'nden Tuna Kuyucu regülerizasyon meşrulaştırma sürecinde informel ilişkilerin ortadan kalkmadığını, farklılaşarak yeniden üretildiğini vurguluyor. Kentsel dönüşüm informel yeni biçimlerde yeniden üretebiliyor. Toplumsal mekansal bağlamda düşünmeye başladıktan sonra, belli bir düzlemde çözüm gibi gözükene pek çok şeyin aslında çözüm olmadığını, problemin başka kısımler altında kendini yeniden ürettiğini görüyoruz.

Biraz Chicago'daki Cabrini projesinin toplumsal sonuçları gibi.

Böylece, kendini değişim içinde yeniden üretiyor. Çözüm hiçbir şey yapmamak değil kuşkusuz. Ama yerel bilgiye, uzmanlığa, açıklığa duyarlı, hesap verebilirliği önemseyen bir yaklaşım olabilir. Körfez projesi, metrobüs vb. birçok başarılı örnek var.

Belki de bu bağlamda sağlam ve güvenilir şehir tarihi ve arşivinin olmamasının ne kadar önemli bir sorun olduğu söylenmeli. Şehir arşivi ve bilgisi Türkiye'de olmadığından bu problemlerin çözümünü için nereden başlanması gerektiği bilinmiyor.

Bilmiyorum arşiv çözer mi? Bilgiti toplamak kadar yorumlamak ve erişilebilir kılmak önemli. Bu şehirde yerel bilgiye, uzmanlığa, akademik katkıya otobüs satın alma konusundaki özen gösterilmiyor. Bilgi ve uzmanlık insanların gündelik yaşam kalitesini otobüs kadar etkilemiyor. Bu açıdan anlaşılabilir bir durum ve hüzünlü. Niçin bu memlekete İngiliz, Hintli, Avrupalı, Amerikalı, Çinli, Malezyalı veya bilmem nereli mütehasıslar gelmiyor? Eskiden gelirlermiş. Artık onlardan öğrenecek hiçbir şeyimiz yok mu?

Her şeyimizi Türkleştirme ameliyesiyle ilgili olabilir mi?

Sanmam, çünkü otobüsleri Türkleştirmiyoruz, “devrim otobüsü” yapmıyoruz. Teknoloji üreterek araç üretiyoruz. Ama şehir idaresinde uzmanlığa, liyakate çok değer verilmiyor. 1954 yılında Ankara şehrinin planlama yarışmasına geliyor, Londra planı müellifi Sir Patrick Abercrombie getiriliyor. Türk plancılarının planı seçiliyor. H. Prost İstanbul’da, Jansen Ankara’da etkili olmuş. 1950’lere kadar uzmanlık önemli. İstanbul’un su master planını bir uluslararası konsorsiyum hazırlamış ve daha sonrası için bir model olmuş. Yanlış izlenim vermek istemiyorum, yabancı uzmanlığı, ekspertizi yüceltip yerel bilgiyi, siyaseti, sosyolojiyi vs. hor görmüyorum. Tersine yerel bilgimizi küresel standartlarla sınamak gerektiğini söylüyorum.

Ekspertiz içinde bu kritik bakış açısı, bir refleksivite de geliyor ama.

Gelişebilir. Ekspertiz eleştirelliği dışlamaz. Bütün ekspertizler statükocu teknokrasi değildir. Bütün regresyon kullanıcıları pro-pozitivist olmayabilir. Planlama alanda eleştirel bir uzman söylemi geliştirilebilir.

Aslında biraz umut var gibi. Otobüste ekspertiz kullanılıyor dediniz ya, 90’ların başlarında, ilk okumaya geldiğimizde İkarus otobüsler vardı. Sesleri çok kötüydü.

Sen şanslıymışsın, Skodalara yetişememişsin!

Oradan metrobüse gelebildik.

Metrobüs bir fırsatın hayata geçirilmesi demek. Otobüs konusundaki evrim iyi gidiyor.

Belirtmek lazım, İzmir Belediyesi çok sağlam bir şehir tarihi arşivi çalışması ve yayın faaliyeti başlattı. Kent müzesi kuruldu. Çok faydalı bir girişim, örnek bir iş. İstanbul’da da bu çerçevede işler yapılıyor biraz.

Bir de şehrin merkezinde önemli işler yaptılar. Konak Meydanı’nda yayaların geçebileceği köprüler var. Rahat rahat karşıya geçebiliyorsun. Bir Dalan zamanında yapılan Eminönü Meydanı’na bakın bir de Konak Meydanı’na... Eminönü Meydanı karayolcuların düzenlediği bir şehir meydanıdır; ne meydan kalmıştır, ne de cami.

1960'ların başında yapılan Beyazıt Meydanı projesi de öyle maalesef. Oradaki bütün kültürel hayat, ortak hayat alanları yok edilmiş.

Konak Meydanı'nda övülecek bir uygulama var. İnsanlar sahilde oturuyorlar. Güzel bir proje.

Planlamada, genel olarak yol ve kaldırım düzenlemelerinde yayaların hakları, ortak hayat alanları, yaşayan bir cadde, sokak mantığı pek dikkate alınmıyor gibi. Sosyolojik anlamda en dramatik şeylerden birisi de sokağın ve oradaki kamusalığın yok olması sanırım.

Milano'nun şehir merkezinde oturmak en yüksek kiralari ödemek anlamına gelir. Barcelona'da da öyle. O şehrin sana verdiği, bizim kıymetini bilemediğimiz büyük bir kültür var. İtalyanlar tünel yapmayı bilmiyorlar mı? Niçin o sokakları koruyorlar?

Tarihî Roma'nın ya da Vatikan'ın altından böyle bir tünel geçer mi?

Altından geçer ama St Pierre'in önündeki meydana çıkmaz.

Padişahın, tren yolu için "Geçsin de isterse yatak odamdan geçsin" deyişi vardır. Pek aşamadık galiba hâlâ o hissiyatı.

Buyurun işte! Tren yolu sur yıkımına neden olmuş, sarayın da bahçesinden geçerek Sirkeci'ye gelmiş; ama bu XIX. yy. sonunda olmuş. Bugün böyle mazeret var mı?

Bir aşağılık kompleksi mi?

Hayır, değil. Bir kere III. Selim'den sonra sultanlar tekinsiz Topkapı Sarayı'na gelmek istemiyor. Bahçesinden tren geçse ne olur geçmese ne olur! Adı konulmasa da terk edilmiş bir yer orası. Saray fiilen orası değil. Asıl önemli olan, Gülhane'nin parka dönüştürülmesi, sarayın kamusallaşması bakımından bu muazzam bir adım. Cemil Topuzlu'nun inanılmaz bir eseri.

Ama ileride İstanbul'da bu yeşil alan ihtiyacı en önemliler listesinde başa geçecek gibi. Bir de şehirlilik, kamusal bakımından hatta günlük hayatın stresinden kurtulmak için yeşil alanlar büyük bir ihtiyaç.

Size bir ölçüt vereyim. Şehrin medeniyet düzeyi kaldırımalarının yüksekliğiyle ters orantılıdır derlerdi. Bizde kaldırımın yüksekliği de yetersiz kaldığından babalarla, kazıklarla desteklenir. Bunları geçelim. Google Earth'e girip çeşitli şehirler seçerek bakalım. Londra, Paris, Brüksel, New York, Boston'da yeşil alan bırakmadan dokuların "pastanın üzerindeki çileklere dayanamayıp elini uzatan" bir koalisyon kurduğu düşünülebilir. Kentlerin içindeki boşluklar bir sivil disiplin, bir kamusal, bir medeniyet göstergesidir. Tersinden alırsak

nerede biteviye bitişik betonlaşma varsa, orada bir sivil disiplin, bir medeniyet zaafiyetinden söz edilebilir. Mesela XIX. yy. sonunda XX. yy. ortalarına dek Göztepe, Erenköy, Suadiye, Kızıltoprak, keza Yeşilköy, Halkalı, Bakırköy birer topluluk (*community*) idi. Bugün artık bunlar birer istasyon ismine dönüşmüş durumdalar. Biri nerede biter, diğeri nerede başlar belli değil. Boşluklar süreç içinde dolmuş! Yeşil alan meselesi, park meselesinden çok boşluklu doku meselesidir.

İstanbul, sizin ara sıra dediğiniz gibi uzaydan bakınca bir “çatılar okyanusu” görünümünde.

Çatılar okyanusu. Burada yapılacak çok iş var da ömürler sonsuz değil. Bu sergi bu süreci aydınlatılabilir.

“İstanbul’un Yüzyılı” ya da “İstanbul’un Sosyal Ekolojisi” kitap borcunuzu ne zaman alacağız? Çok fazla yazmıyorsunuz. Bu kitapları yakın zamanda okuyabilecek miyiz?

Bütün yaptıklarımız bunun altyapısını kuruyor. Geldiğimiz noktada artık projeler birbirlerini destekliyor. Dilerim o kitapları yazabilmem mümkün olur. Ben yapamayabilirim. Ancak oluşturduğumuz platformlar üzerinden bu kitaplar kolayca yazılabilir. Asıl önemli olan bu.

Domino etkisi gibi.

Evet, domino etkisi gibi. Mesela, bir buçuk yıl 1920 senesinin verileriyle uğraşırsan, 1930 yılının verileri geldiğinde işler kolaylaşıyor. 1930’u yaptığında 1939’u yapmak daha da kolay oluyor. Sonuçta kent araştırması birikimli bir süreç.

Artan verimler kanunu gibi.

Evet, sonuçta hiçbir şey boşa gitmiyor. Ama şehirle ilgili yazı yazmakla, kiracılık kanunu veya şirket hukuku konusunda yazmak arasında çok büyük bir fark var. Şirket hukuku konusunda çalışan arkadaşları küçümsüyor değilim; işin ne kadar zor olduğunu da biliyorum. Ama hakikaten şehir hakkında bir şey yazabilmek için, bilgisayar programlarıyla, bilgisayarlılarla, tarihsel verilerle, sosyoloji, harita daha da önemlisi kendin dahil tüm çevrenle uğraşarak bir platform kurmak gerekiyor. Şehir araştırması dört beş büyük destek veya “fil ayağı” üzerinde kurulabiliyor. Yoksa kısmi ve dengesiz oluyor. Sergide çalışanlar “Hocam, enstitüyü kurduk” diyorlar. Ben de acele etmeyin diyorum. Bu platform oluştuktan sonra İstanbul’un sosyal ekoloji kitabını benim, Eda’nın veya bir başka arkadaşın yazması önemli değil; kitabın yazılması daha önemli. Şu anda 1988’de oluşturduğumuz sanayi veri tabanlarını çok kolay haritalayabiliyoruz. Buraya gelirken İstanbul’un 2000 yılı doğum yeri haritasını yapıyorum. Daha önce birçok kez ürettim ama artık çok daha anlamlı ve okunaklı

oluyor. Seksen bir değişik vilayette doğanların, altı yüz tane mahallede nasıl bir örüntü (*pattern*) içerisinde yer seçtiklerini tek bir haritada gösterebiliyoruz. Bu işte Deleuze'ün *assemblage* dediği şeylerin, bu etnik grupların mekanda yanyana gelmelerinin bir mantığı var. Hocam Beguin'in söylediği gibi bazı gruplar, bazı gruplarla yanyana geliyor. Bazı gruplar bazı gruplarla yanyana gelmeyip birbirlerini itiyor. Bunların oluşturdukları bu *assemblage*'lar, birliktelikler, şehrin ortasında kümelenmeler yaratıyor. Ve bu kümelenmeler, o insanlar farkında olmaksızın, o insanların yaşam pratiklerini etkiliyor. Ve bu örüntüler, evlilik, iş, okul bağlantıları üzerinden kendini yeniden üretiyor.

İşyeri itibarıyla baktığım zaman, kendini özgür gören bireyler ve toplumsal yaşamın yeniden üretim kanalları üzerinden aynı yapı üretilmiş oluyor. Bu ne *agency*'yi (fail) ne de *structure*'ü (yapıyı) reddediyor. Bu bileşimi yakaladığımızda şehir bilmeceğini çözme konusunda mesafe almış olacağız.

Evlilik mekanizmaları nasıl oluyor? Sınıfsal arka plan ilişkileri, ideolojik konular görünürlük kazanıyor.

Tabii, şehir araştırmaları bu noktada başlıyor. Heyecan verici bir iştir. Virgüller, noktalar, vurgular, mecazlar, sözcük seçimleri, dil sürçmeleri, lapsusler konusundaki titizliği birazda bu alanlara taşımamız. Görgül araştırma yapan herkes mutlaka dar kafalı bir ampirisist olmayabilir. Türkiye'de ampirik araştırma dendiğinde ampirisizm, Malthus'cu üretim dendiğinde ekonomik determinist, psikoloji dendiğinde psikolojizm yapılmış olunuyor.

Hocam bu uzun ve verimli sohbet için teşekkür ederiz.

Mülakat

Alim Arlı, Yunus Uğur, Nurullah Ardıç

Düzenleme

Alim Arlı

